

מאי 2020
אייר התש"ף

שנת הפער בקרב צעירים חרדים וערבים בישראל סקירת ספרות

עבור ג'וינט ישראל

חברת משב מחקר יישומי

חיל נשים 5, ירושלים, 9332005

טלפון: 02-6446415

פקס: 053-7979766

כתובת אינטרנט: www.mashav-research.com

כתובת מייל: info@mashav-research.com

תוכן עניינים

3	מבוא
5	פרק ראשון: שנת הפער (Gap year) ובוגרים צעירים בישראל
5	הגדרת שנת הפער
6	סיבות ליציאה לשנת פער
7	תקופת הבגרות הצעירה
7	מאפייני תקופת הבגרות הצעירה
8	התערבויות
12	מדדי הצלחה: איכות חיים
15	פרק שני: מאפיינים של צעירים ערבים וחרדים והשתלבותם בחברה הישראלית
15	רקע
16	מאפייני הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בישראל
18	חסמי השתלבות של צעירים ערבים וחרדים בחברה הישראלית
20	השתלבות הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בחינוך ובהשכלה הגבוהה
23	השתלבות הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בתעסוקה
24	השתלבות הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בצבא
26	פרק שלישי: מרחבי התערבות אסטרטגיים אפשריים לאוכלוסייה החרדית והערבית
26	רקע
26	תוכניות התערבות עבור צעירים ערבים
31	תוכניות התערבות עבור צעירים חרדים
36	סיכום ומסקנות
39	ביבליוגרפיה

עורכות הסקירה

נועה סלור

נועה יפה קן

עורך מדעי

ד"ר יוסי פריאר דרור

עם הגיעם לגיל 18, צעירים רבים בעולם המערבי נכנסים לתקופת "הבגרות הצעירה" (Young Adulthood) וחווים את התהליך המכונה "הבגרות המתהווה" (Emerging Adulthood) (Arnett, 2000). מאפייניה המרכזיים של תקופה זו הם מחד, הצורך בקבלת החלטות חשובות שיכריעו את עתידם של הצעירים (כדוגמת זוגיות ומשפחה, השכלה גבוהה ובחירת הקריירה), ומאידך, חוסר בליווי ובמסגרת תומכת שאפיינו את תקופת גיל ההתבגרות (רודיך-כהן ושפרמן, 2015). מאחר שהם נדרשים לקבל החלטות מכריעות להמשך חייהם ללא כל תמיכה חיצונית, צעירים רבים מוצאים עצמם בתקופה זו "הולכים לאיבוד" (פוקס, 2017).

בקונטקסט המתואר, מדינות רבות החלו לבסס בשנים האחרונות מסגרות תומכות שיעניקו לצעיר הבוגר כלים להתמודדות, המכונות מסגרות "שנת הפער" (Gap Year) (Jones, 2004). מסגרות אלו מיועדות, לרוב, עבור צעירים בגילאי 18-22, בהן הצעירים מתנסים בעבודה התנדבותית, אקדמאית ותעסוקתית, לומדים לימודים ערכיים (מנהיגות, איכות סביבה, חברה ופוליטיקה) ומטיילים. ואכן, מספר מחקרים הראו כי בוגרים של תוכניות המכוונות ל"שנת הפער" חשים מוכנים יותר לקראת תהליך קבלת ההחלטות העומד לפניהם, ממצא שעלה מתוך בדיקה של מדדים כדוגמת תפיסת העצמי, מסוגלות עצמית ותחושת שליטה בחיים (Martin, 2010; Crawford & Cribb, 2012). כמו כן, נמצא כי שיעורי ההשתלבות בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה של בוגרי תוכניות כאלה הם גבוהים יותר (ארצי ומנדל-לוי, 2012). בישראל, מסגרות שנת הפער המוכרות ביותר הן המכינות הקדם צבאיות, שנת השירות ולימודי עבודה, המכוונות בעיקר עבור אוכלוסיית היהודים החילוניים (אבגר, 2014; ויינגר, 2017).

אוכלוסיות החרדים והערבים בישראל הן קבוצות המיעוט בעלות ההשפעה הגדולה ביותר על המשק הישראלי (קסיר-קלינר ורומנוב, 2018). למרות זאת, שתי אוכלוסיות אלה מתאפיינות בשיעורי עוני גבוהים ביותר, בשיעורים נמוכים של השתלבות בהשכלה הגבוהה, וכן בשיעורים נמוכים ביותר של השתלבות במעגל התעסוקה, זאת ביחס לאזרח היהודי-חילוני (פרגר, 2020). לאור החסמים חברתיים-הכלכליים הניצבים בפני צעירים חרדים וערבים (כל אוכלוסייה והחסמים הייחודיים לה), תהליך "הבגרות המתהווה" הופך לקשה ומאתגר עוד יותר עבורם (מלחי, כהן וקאופמן, 2008; אקשטיין ודהן, 2011).

לאור המודעות ההולכת וגוברת להשפעותיה של "שנת הפער" על מדדי הצלחה בהשתלבות בהשכלה הגבוהה, במעורבות החברתית-הפוליטית ובעולם התעסוקה, ובהינתן התפקיד החשוב שממלאים צעירים בכלל, בפרט חרדים וערבים, בחברה הישראלית, ישנה הכרה בשנים האחרונות בצורך בתוכניות ייעודיות עבור צעירים ערבים וחרדיים בגילאי 18-24 (רודיך-כהן ושפרמן, 2015). חרף הכרה זו, שיעור התוכניות הייעודיות עבור שתי האוכלוסיות הללו עדיין אינו משתווה לזה המכוון עבור אוכלוסיית הצעירים היהודים-החילוניים.

מטרות הסקירה הנוכחית היא להציג את חשיבותה של שנת הפער, ואת תמונת המצב המסתמנת כיום לגבי מסגרות שנת הפער הקיימות עבור אוכלוסיית הצעירים הערבים והחרדים במדינת ישראל. הפרק הראשון יעסוק ב"שנת הפער", בהגדרות השונות לקונספט זה ובחשיבותה של שנה זו כפרק מקדים ומכונן לקראת תהליך קבלת ההחלטות המאפיין את הבגרות הצעירה. כמו כן, יוצגו בפרק זה מסגרות נפוצות ומקובלות לשנת הפער. בפרק השני יסקרו מאפייניהם של הצעירים הערבים והחרדים כיום תוך התייחסות לצרכים, הזדמנויות, חסמים, פערים, תחומי עניין ושיעורי השתלבות בהשכלה ובתעסוקה. בפרק השלישי יוצגו מסגרות שנת הפער הקיימות כיום המכוונות עבור האוכלוסיות הספציפיות הללו. מסקנות בנוגע לפערים הקיימים היום בין האוכלוסיות והמלצות להמשך יידונו בפרק האחרון.

פרק ראשון: שנת הפער (Gap year) ובוגרים צעירים בישראל

הגדת שנת הפער

שנת הפער (Gap Year) (או לחילופין, שנת חופש / שנת הפסקה) על פי הגדרת ארגון ה-Gap Year האמריקאי (Gap Year Association -GYA) הינה שנה / סמסטר של התנסות לימודית, התנדבותית ומקצועית המכוונת עבור צעירים בוגרים בגילאי 18-22 המתחילים עם סיום הלימודים בתיכון ומסתיימים עם התחלת השירות הצבאי / לימודים אקדמיים / עבודה. מונחים מקבילים ל"שנת פער" מבחינת המשמעות המקופלת בהם, היינו שנה של פסק זמן, הם: 'שנת הפסקה' (Year Out) ו-'שנת שבתון' (Sabbatical Year). אולם, הם שונים מהמונח 'שנת פער' מן ההיבט של קשת הגילאים אליה הם מתייחסים. שנת הפסקה מכוונת לכל שכבת גילאים שהיא (שנת הפסקה במהלך הלימודים הגבוהים, במהלך הקריירה או בין קריירות למשל) והשימוש ב"שנת שבתון" רלוונטי יותר לעובדים (לצרכי השתלמות ומנוחה מהעבודה) (Jones, 2004). המונח "שנת פער" הוטבע במקורו באופן ספציפי עבור צעירים המסיימים את לימודי התיכון ופונים לתקופה של חופש (Martin, 2010).

למונח 'שנת פער' ניתן למצוא הגדרות רבות בספרות האקדמית, המוסדית ובספרות הפנאי (Crawford & Cribb, 2012). ההגדרות הקיימות שונות זו מזו בשני היבטים: הראשון הוא ההיבט של התוכן שבו בוחר הצעיר למלא את השנת החופש שלו, והשני הוא פרק הזמן על פניו משתרעת תקופת החופש הזו (שיכול לנוע בין מספר חודשים בודדים לבין שנה ויותר). מנקודת מבט אקדמית למשל, סימפסון (2003) מגדיר את שנת פער כפרק זמן (לא מוגדר) בו אנשים צעירים נוסעים, לעתים קרובות לחו"ל, כאשר לפחות בחלק מהזמן הם עוסקים גם בעבודה מסוג כלשהו באופן התנדבותי או בתשלום. הגדרה זו מגבילה את שנת הפער לפעילות עיקרית של טיול תרמילאים ולהתנסות התנדבותית המכוונת לתהליכים של בניית זהות העצמית. ג'ונס (2004), לעומת זאת, ניסה לתחום את טווח שנת הפער באופן ספציפי יותר ולתאר את הפעילות המתרחשת במהלכה באופן כללי יותר. לדידו שנת פער היא: "פרק זמן שבין 3 ל-24 חודשים שבו הפרט לוקח זמן "חופש" מכל מסגרת חינוך, הכשרה או עבודה פורמלית, המהווה כחלק ממסלול ארוך יותר של קריירה" (Jones, 2004, p. 24). הגדרה זו מתייחסת לשנת הפער כאל חלק מתהליך משמעותי לבניית הקריירה ולהמשך החיים הבוגרים.

הגדרות ממוסדות של שנת פער מתמקדות בתיאור הצעיר שזכאי לצאת לשנת חופש. כך למשל, לפי הגדרת משרד החינוך הבריטי, שנת פער תוכר עבור צעיר מסוים רק במידה והוא יירשם למוסד כלשהו ללימודים גבוהים (לשנה האקדמית שאחרי שיסיים את שנת הפער) ובתנאי שקבלתו תאושר (Crawford & Cribb, 2012). הגדרה זו מציעה, כי מצד הממסד ישנה הכרה רשימת בזכותו של צעיר ליהנות מחופשה בשנת הפער כחלק מהמעבר שלו מהתיכון ללימודים הגבוהים, אך כמו קודמותיה, היא אינה מפרטת באופן ספציפי מהי שנת הפער כמסגרת לכשעצמה. ספרות הפנאי (Lonely Planet, 2003) מגדירה את שנת הפער כשנה של התנדבות

וחקר תרבויות, ומציעה בעיקר מקומות ומסגרות פורמליות בהן ניתן להתנדב ברחבי העולם. על אף השוני בין ההגדרות שתוארו לעיל, המשותף להן הוא ההבנה כי שנת הפער הינה חלק מתהליך של בניית זהות עצמית, העמקת המודעות המעשית, המקצועית והאישית של הבוגר הצעיר, והכנתו לחיים הבוגרים: השתלבות בצבא, בהשכלה הגבוהה, בתעסוקה, ובחברה על כל היבטיה.

מכיוון שהגדרתו של ארגון ה-GYA את שנת הפער נמצאת בהלימה הגבוהה ביותר עם המשמעות המיוחסת לשנה זו על-ידי מזמיני סקירת הספרות, תשען הסקירה על הגדרה זו והמשמעויות הנגזרות ממנה.

סיבות ליציאה לשנת פער

מחקרים מצביעים על כך שיותר ויותר צעירים בוחרים לצאת לשנת פער לאחר סיום התיכון ממספר סיבות עיקריות. הראשונה היא, ההבנה ששנת הפער תורמת להכוונה ולמיקוד תחומי העניין האישיים, בזכות ההתנסויות שהיא מזמנת והבחירות שנדרש הצעיר לעשות בצמתים שונים במהלך שנה זו (היכן לטייל, איפה לעבוד / להתנדב וכו') (Martin, 2010). התנסויות אלה מובילות לתכנון טוב יותר של העתיד, לבחירה מדויקת יותר של תחום הלימודים ובהמשך גם לבחירה מדויקת יותר של מקומות העבודה (אבגר, 2014). סיבה שנייה היא הרצון לחקור ולהעמיק את ה"עצמי" על-ידי רכישת מיומנויות וידע שאינם נלמדים במסגרות האקדמיות (רכישת מיומנויות "רכות" למשל) (קוליק ובנימין, 2014). סיבה שלישית קשורה ל"לחץ חברתי" או לתפיסת שנת הפער כדבר אופנתי ומהנה שצעירים רבים ברחבי העולם המערבי עושים כחלק מאורח החיים הנורמטיבי. מן הבחינה הזו, צעירים שבחרים לפנות להמשך הלימודים האקדמיים / להשתלבות במעגל התעסוקה ישירות לאחר סיום לימודיהם בתיכון נחשבים כמי שמפספסים (Crawford & Cribb, 2012).

מסגרות שנת הפער שונות זו מזו במהותן ומבחינת האופן בו הן מיושמות, אך המשותף להן הוא כי מכוונות להתמודדות מול אתגרים, התנסות חוצת-תרבויות, מעורבות עם אוכלוסיות שונות בחברה ולשיקוף ההתנסות האישית של הפרט בתוך הקבוצה (Jones, 2004). בישראל, המסגרות הנפוצות ביותר, המציעות מענה לצעירים בשנת הפער, מכוונות ברובן למגזר היהודי-חילוני והן: לימודי עתודה (מה שמכונה שנת י"ג-י"ד), מכינות הקדם צבאיות ו- "שנת השירות" (ארצי, א' ומנדל-לוי, 2015).

לימודי עתודה מתקיימים במסגרת צה"לית ואליהם מתקבלים מיועדים לגיוס העומדים בקריטריונים הבאים: קבוצת איכות (קב"א) 52 לפחות, ציון דרך כללי (צד"כ) 17 לפחות ודירוג פסיכוטכני ראשוני (דפ"ר) של 60 לפחות (מיטב, 2020). במהלך לימודי העתודה תלמידים לומדים תואר אקדמי מלא או הכשרת הנדסאים, זאת בהתאם לתחום בו בחרו, וזהו יהיה גם עיסוקם במהלך השירות הצבאי. המכינות הקדם צבאיות ושנות השירות שונות מלימודי העתודה בכך שהן מהוות מסגרות הנושאות חזון ייחודי, ומטרתן לרוב היא לחנך ולעודד לערכים חברתיים וחינוכיים שבהמשך יסייעו לחניכיהן להשתלב בחברה הישראלית (ויניגר, 2017). בין ערכים אלו נמנים, למשל, מנהיגות, התמדה, אחריות, סובלנות, אהבת הארץ, ציונות, איכות הסביבה כמו גם תכנים של לימודי יהדות, היסטוריה, פילוסופיה, דמוקרטיה, פוליטיקה, ולימודים להדרכה (ארצי, א' ומנדל-לוי, 2015).

באופן יישומי, מכינות קדם צבאיות מיועדות להכנה לשירות צבאי משמעותי ולמעורבות חברתית (תוכנית בת 10 חודשים המשלבת לימודים, התנדבות בקהילה וחיים בקבוצה), ושנת השירות מיועדת בעיקר להתנדבות קהילתית (עבודה בכפרי נוער, בתי ספר שדה, מועדוניות, שכונות בערי מצוקה ועוד).

תקופת הבגרות הצעירה

הבגרות הצעירה (Young Adult) הינה תקופה בה הפרט עובר שלב התבגרות "מתקדם", המתחילה עם ההכרה בו מצד הממסד כבוגר באופן פורמלי (גיל 18), והנמשכת עד לביסוס אורח חיים כבוגר באופן בלתי פורמלי (מה שיכול להתרחש בכל גיל) (פוקס, 2017). קיימת שונות רבה בין צעירים מבחינת טווח הגילאים על פניו מתפרסת תקופת הבגרות הצעירה, שכן היא יכולה להופיע בשלבי חיים משתנים באופן אינדיבידואלי כתלות במין, מוצא, ומעמד סוציו-אקונומי (רודיך-כהן ושפרמן, 2015; Arnett, 2000). אף על פי כן, הספרות המחקרית נוהגת לייחס לתקופה זו את טווח הגילאים שבין 18 ל-30, ומקובל לחלק תקופה ארוכה זו לשלוש תתי-תקופות, בעלות מאפיינים שונים: הראשונה, כוללת את גילאי 18 עד 21, ומציינת את סיום התיכון, את ההכרה הרשמית בצעיר כבוגר עצמאי ואת תקופת השירות הצבאי / לאומי / אזרחי. השנייה כוללת את גילאי 21 עד 27, ומציינת את התקופה הסטודנטילית ואת ותחילת הקריירה התעסוקתית. התקופה השלישית כוללת את גילאי 25 עד 27, ומתייחסת לצעירים שהחלו להקים תא משפחתי, היינו משפחות צעירות (כהן, אלוביץ' וגלבו, 2015).

אוכלוסיית שנת הפער, אותם צעירים החווים את שנת החופש הנידונה לעיל, היא הבוגרים הצעירים הנמצאים בשלב הראשון של הבגרות הצעירה (גילאי 18 עד 22). הסקירה הנוכחית תתמקד בטווח גילאים זה, ותתמקד, בפרק הבא (הפרק השני) במאפייניה של תקופה זו בקרב אוכלוסיית הצעירים הבוגרים הערבים והחרדים.

מאפייני תקופת הבגרות הצעירה

אוכלוסיית הבוגרים הצעירים תפסה תשומת לב מרכזית בעשורים האחרונים עם ההכרה במאפיינים הייחודיים לה. תמורות ושינויים חברתיים ודמוגרפיים, התעצמות הגלובליזציה וריבוי האפשרויות הפכו את גיל ההתבגרות לפרק זמן ארוך יותר, כאשר מגוון הבחירות גדול יותר. לפיכך, נהוג לכנותה גם כתקופת ה"בגרות המתהווה" (Emerging Adulthood) (Arnett, 2000). היא מוכרת כתקופה בה מתקיימים תהליכים של בניית זהות, בחינת סגנונות חיים, יצירת קשרים, חקירה של אפשרויות והזדמנויות, וקבלת החלטות קריטיות כדוגמת בחירת בן / בת הזוג ונישואין, בחירת תחום לימודים, התמקצעות והכשרה לתחום מסוים וכניסה לעולם התעסוקה (רודיך-כהן ושפרמן, 2015).

אחד המאפיינים המרכזיים של תקופת הבגרות הצעירה היא דואליות מורכבת: מחד, בפני הצעיר הבוגר פרושות זכויות פוליטיות וחברתיות, האפשרויות לנוע ולהתנייד ככל שיחפוץ והאפשרות לקבל החלטות משמעותיות בנוגע לחייו (זעירא, בבנישתי ורפאלי, 2012). מאידך, הצעיר הבוגר מוגבל ואינו עצמאי כלכלית מפני שהוא עדיין נמצא בתהליכי רכישת השכלה והתמקצעות, לרוב אינו מחזיק במערכת זוגית ומשפחתית

יציבה, אין לו תעסוקה קבועה וכן אינו בעל דירה או נכסים משל עצמו. לאור זאת, הבוגר הצעיר עומד בפני מצב פסיכולוגי של בלבול מתמיד בחיפוש אחר משמעות, הוא חוקר אחר זהותו כאדם חופשי, ועשוי לחוש אי ודאות וחוסר יציבות (כהן, אלוביץ' וגלבו, 2015).

מאפיין חשוב ומרכזי נוסף של תקופת הבגרות הצעירה הוא היעדר התמיכה והמחסור במסגרת שהם מנת חלקם של מתבגרים בתקופת גיל ההתבגרות המוקדמת (פוקס, 2015). בעוד שבגיל העשרה הצעירים עטופים במורים, מחנכים, תנועות נוער ותוכניות ממשלתיות מכוונות, בתקופת הבגרות הצעירה הם הופכים למקבלי החלטות עצמאיים ללא כל מסגרת פורמלית, ומוצאים עצמם נשענים כלכלית ורגשית על המערכת המשפחתית. המשמעות היא, כי בהיעדר תמיכה מצד המשפחה, בפרט סיוע מההורים, הבוגר הצעיר עלול להיתקל באתגרים וקשיים רבים במסגרת הניסיון להשתלב בחברה. מחקרם של זעירא, בבנישתי ורפאלי (2012) תומך בטענה זו. המחקר, שבחן מדגם של 653 צעירים פגיעים בגילאי 18-30 שגדלו בפנימיות ולמשפחות אומנות, הצביע על כך שבהיעדר תמיכה משפחתית קיים קושי רב יותר עבור בוגרים צעירים לקבל החלטות בנוגע להשכלה ולימודים, נגישות למבחן הפסיכומטרי ולאקדמיה, קבלת הכשרה מקצועית וכלים להשתלבות בתעסוקה.

פיתוח מיומנויות "רכות" (Soft skills) שאינן נלמדות בבית הספר, הינו קריטי עבור הצעירים הבוגרים המבקשים להיכנס לעולם התעסוקה; מיומנויות להתמודדות עם שינויים ופתיחות לאתגרים, מיומנויות בין-אישיות (תקשורת, ביסוס יחסי אמון, הופעה אסתטית), מיומנויות משימתיות ומיומנויות ארגוניות (עמידה ביעדים, ניהול זמן, תכנון עצמי), הן הכלים הבסיסיים ביותר להצלחה ולהתמדה במקום העבודה (קוליק ובנימין, 2014). מסגרות חברתיות והתנדבותיות בשלב הבגרות הצעירה מכשירות לרכישת מיומנויות אלו, לצד פיתוח "התמחות חברתית", המאפשרת להם לרכוש ניסיון ולהיכנס לעולם העסקי והציבורי (שיין, 2018). בנוסף לכך, יש מקום לעורר בקרב הבוגרים הצעירים יצירתיות, זיקה ליזמות ורצון להשפיע על הסביבה, כך שיוכלו לבנות קריירה שתספק עבורם מענה כלכלי לצד משמעות חברתית (כהן טלמור, 2017).

התערבויות

אוטס ומרטינז (Oats & Martinez, 2009) הצביעו על כך שתוכניות המשלבות למידה המבוססת על התנסות מעשית תורמות באופן משמעותי להטמעת ידע ולשימורו, ומעלות את המוטיבציה וסיכויי ההצלחה בעבודה לאחר סיום הלימוד הפורמלי. מחקרה של פסקל (2013), שהתמקד באוכלוסיית בוגרי המכינות הקדם צבאיות, הראה כי מעורבותם במכינה הקדם-צבאית של בוגרים צעירים עוררה את רמות המוטיבציה שלהם לשרת שירות צבאי איכותי ומשמעותי (80%-85% מהבוגרים ציינו זאת), וכן את רמות המוטיבציה שלהם לעסוק בפעילות חברתית-קהילתית ובפעילות התנדבותית וחשיפה לקבוצות ולרבדים שונים בחברה (75% מהנשאלים). כמו כן, מחקרה הצביע על כך שכ-60% מבוגרי המכינות הצבאיות מתחילים את לימודיהם

האקדמאיים בתקופה של שנתיים עד ארבע שנים מסיום השירות הצבאי, וכי 70%-75% מהם מחזיקים בעבודה קבועה (50%-60% במשרה מלאה) בתקופה של ארבע שנים מתום השירות הצבאי.

בדומה למסגרת המכינה הקדם צבאית, ההתנדבות במסגרת שנות השירות מהוות גם הן פלטפורמה למפגש היכרות של משרתי שנת השירות (ש"ש) עם עצמם. ראשית, במרבית מסגרות שנות השירות המשרתיים חיים ב"קומונות" – אורח חיים שיתופי שבו הם חולקים חדרים, שירותים, מטבח ובמרבית הפעמים גם חפצים בסיסיים (אלמנסי, 2014). בצורה זו, בעצם מפתחים את המודעות לסביבתם, לכבוד הדדי, לסבלנות, רעות מנהיגות, לקבלה ולהכרה בצרכיו של האחר, ובעצם לומדים כיצד להתנהל בחיי הקבוצה. מלבד זאת, פעילות הש"ש מתרחשת בעיקר בפנימיות וכפרי נוער, בתי ספר שדה ותנועות נוער, מועדוניות, שכונות בערי מצוקה, בהן הם נחשפים לקבוצות ולמגזרים שונים באוכלוסייה, בעיקר אוכלוסיות מוחלשות הזקוקות לתמיכה, סיוע, ליווי ותמיכה (ארצי ומנדל-לוי, 2012). כך הש"ש מפתחים מודעות, אחריות ובגרות ופוגשים את עצמם ואת תפקידם בתוך סביבה לא מוכרת.

בהתאם לכך, שיעור הגיוס של בוגרי המכינות הקדם-צבאיות גבוה משיעור הגיוס של כלל הציבור, הם מגיעים לדרגות סמך גבוהות יותר ובעלי קב"א גבוהה יותר. בין השנים 2011-2016 ממוצע הקב"א בקרב גברים בוגרי מכינות עמד על 52.93 לעומת 51.26 בכלל הציבור (ויניגר, 2017). בדיון שהתקיים בוועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת בשנת 2013 למשל, מסר נציג צה"ל כי 80% מבוגרי המכינות משרתיים במערכי הלחימה, לעומת 44% בכלל צה"ל, כי 17% מבוגרי המכינות הם בוגרי קורס קצונה, לעומת 8% בכלל צה"ל, וכי 37% מבוגרי המכינות ממלאים תפקידי פיקוד זוט, לעומת 14% בכלל צה"ל (ועדת החינוך, התרבות והספורט, 2013). מנתונים של משרד הביטחון לשנת 2015, 74% ממתנדבי שנת שירות שירתו בתפקידי לחימה לעומת 41% בכלל צה"ל, כאשר 31% מהמתנדבים שירתו כמפקדים זוטרים, לעומת 11% בכלל צה"ל; 13% שירתו כקצינים, לעומת 1.4% בכלל צה"ל (אבגר, 2014). כמו כן, ל-67% מבוגרי שנות השירות בשנת 2014 סווגו בקב"א גבוהה (54-56) לעומת 27% מכלל המתגייסים. יחד עם זאת, אף שכל הנתונים מצביעים על קשר בין מכינות להצלחה ותפקיד משמעותי בצבא, אין אישוש מחקרי לקשר סיבת.

רוב מסגרות שנת הפער בישראל מכוונות כיום עבור צעירים מאוכלוסיות חזקות. לפי נתונים שהוצגו על ידי משרד החינוך בדיון שנערך בכנסת בשנת 2016, מתוך 3,700 חניכים, אף אחד מהם לא הגיע מהחמישון התחתון של מדד הטיפוח¹ (שרובו מורכב מהאוכלוסייה הערבית והחרדית): 14% חניכים הגיעו מהחמישון השני מלמטה, 28% הגיעו מהחמישון האמצעי, 36% הגיעו מהחמישון השני וכ-22% הגיעו מהחמישון העליון (אתר משרד החינוך: מכינות קדם צבאיות, 2020). כלומר, ניתן לומר כי רוב הניגשים למכינות קדם צבאיות הם נערים הלומדים במסגרות החינוכיות של החמישון האמצעי, השני והעליון (אוכלוסיות מהמעמד הבינוני

¹ מדד הטיפוח הינו מדד הבוחן את בתי הספר השונים בארץ על ידי משרד החינוך. מדדי הטיפוח של המוסדות מחולקים לחמישונים: חזק, בינוני חזק, בינוני, בינוני-חלש, חלש.

ומעלה). על אף שמדד הטיפוח בוחן את בתי הספר ולא בהכרח מעיד על מצבם הכלכלי של החניכים עצמם, מקורות נוספים מעידים על כך ששיעור החרדים והערבים הפונים למסגרות שנת הפער בישראל נמוך במיוחד אם לא אפסי (ארז ומנדל-לוי, 2012; אבגר, 2014; ויניגר, 2017).

ככלל, רוב המימון של המכינות הקדם צבאיות ושנות השירות ניתן על ידי המדינה. התמיכה הממשלתית במתנדבי שנת שירות מגיעה משני מקורות: משרד החינוך, התומך בגופים המשלחים העומדים בקריטריונים לתמיכה במסגרת תקנת תמיכה תקציבית ייעודית, ומשרד התחבורה, המסבסד חלק מנסיעות. משרד הביטחון אינו משתתף בתמיכה במתנדבי שנת שירות (אבגר, 2014). על פי נתוני משרד החינוך ומשרד התחבורה לשנת 2014, עלות הסבסוד עבור משרתים בשנת השירות עבור משרד החינוך עמד על 30,000 שקלים בשנה, ועבור משרד התחבורה 17,000 שקלים בשנה (אלמסי, 2014). בסך הכל, תשלומי התמיכה מועברים כנגד הוכחות על הוצאות בפועל, והיקפם אינו עולה על 90% מההוצאות בפועל. סכום התמיכה למתנדב אינו עולה על 1,800 ש"ח בחודש. במחירי יוני 2015 מדובר בכ-2,230 ש"ח בחודש, או כ-26,800 ש"ח בשנה (אבגר, 2014). על אף נתונים אלו, הסבסוד מצד משרדים ממשלתיים ניתן למסגרות אשר עומדים בנהלים ובתקנות שהם עצמם הציבו, בעוד שמסגרות אחרות שאינן עומדות בתקנים אלו (תנועת הקיבוצים למשל) אינן זוכות לסבסוד, ונתמכות בעיקר על ידי תרומות ומימון מצד ההורים (זרחוביץ', 2018). מאפיין זה משותף גם למכינות הקדם צבאיות, אשר נתמכות בעיקר על ידי משרד הביטחון.

בשנת הלימודים תשע"ז (2016/2017), השתתפות המדינה עבור כל חניך במכינה קדם צבאית עמדה על 25,464 שקלים, שהיווה כ-50% מסך כל עלות ההשתתפות לחניך לשנה (ויניגר, 2017). יתרת העלות מכוסה על ידי גביית שכר לימוד מהחניך (כ-20% מהעלות) ובאמצעות תרומות ותמיכות חיצוניות שהמכינות מגייסות (כ-30% מהעלות). כך, שבסופו של דבר, על אף המימון מצד המדינה, על כל חניך לעמוד בהוצאות שנתיות של בערך 10-12 אלף שקלים בשנה. כך, מי שנהנה משנה נוספת להתפתחות האישית, שממומנת כאמור באופן מהותי על ידי משרדי הממשלה, אלו דווקא האוכלוסיות החזקות, ההומוגניות וממצב סוציו-אקונומי טוב יחסית.

מנגד, ניתן להצביע על מגמה של עידוד בשנים האחרונות לשילוב של אוכלוסיות חלשות במסגרות המכינות הקדם צבאיות ושנות השירות. אלו למשל באות לידי ביטוי ביוזמות בקרב תושבי הפריפריה, עידוד בוגרים של בתי ספר "מקיפים" להשתלב במכינות ופנייה לבני נוער בסיכון (אתר משרד החינוך: מכינות קדם צבאיות, 2020). הרחבה זו נועדה לאחר מסקנות הדיון שנערך בכנסת בשנת 2014, לפיהן רוב הניגשים למכינות הקדם צבאיות הם חניכים מיישובים חזקים ומבוססים, ויש להקצות כ-15% לפחות ממכסת דחיות הגיוס לחניכים מאוכלוסיות ייחודיות (מני-איקן ורוזן, 2018). בין אוכלוסיות אלו נמנו נוער בסיכון, עולים חדשים, חניכים המתגוררים בישובים הנמנים עם אשכולות 1-5 על פי המדד החברתי-כלכלי של הלמ"ס, וכן אוכלוסיות שאינן חייבות בגיוס לצה"ל: הם בדואים, נוצרים וחרדים.

אחת מהמסגרות הבולטות המכוונות בעיקר עבור אוכלוסיות מוחלשות באזורים פריפריאליים היא "מכינת אופק" (אתר משרד הביטחון, 2020). בשנת הלימודים התשע"ז (2016/17) השתתפו במכינות אופק 565 חניכים (לעומת 460 חניכים בשנת התשע"ו ו- 326 חניכים בשנת התשע"ה), ב- 17 מוקדים שונים ברחבי הארץ (שם). התוכנית מתקיימת בתנאי פנימייה ומיועדת לבוגרי י"ב המצהירים על מחויבותם להתגייס לשירות. כמו כן, חשוב לציין כי מכינות אופק אינן פועלות במסגרת חוק המכינות הקדם-צבאיות, והן אינן מתוקצבות על פי מנגנון התקצוב הקבוע בו. התוכנית פונה באופן מוצהר לבני נוער מקבוצות מוחלשות ומטרתן היא להעצים בני נוער ולהכינם לשירות צבאי, לאומי או אזרחי. מבין התנאים לקבלה לתוכנית על פי משרד החינוך הם: למדו בבתי ספר בעלי מדד טיפוח 7 ומעלה; למדו במסגרות המיועדות לתלמידים שנשרו מבתי ספר אחרים; בוגרים של מסלולי קידום נוער; עולים ובני עולים; מתגוררים ביישובים בעלי מדד טיפוח גבוה מ-6; בעלי רישום או עבר פלילי; נשרו מהמסגרת הבית-ספרית; למדו לפחות בשלושה בתי ספר במהלך לימודיהם התיכוניים (תוכנית אופק, הסדרה תקציבית 24-14-60, 2020). מנתוני אכ"א שהוצגו ביום עיון לראשי מכינות ושנות שירות בפברואר 2018, עולה כי 18% מהחניכים במכינות אופק יוצאים לקורס קצינים, למעלה מ-30% הולכים לתפקידי פיקוד ומעל 90% משרתים שירות קרבי. לפיכך, התוכנית רשמה הצלחה הישגית מסחררת מבחינת היקף השתלבות בוגריה במערך הצבאי (ויניגר, 2017).

תוכנית אופק, כמו מרבית תוכניות ההתערבות המופנות לאוכלוסיות חלשות, הינה תוכנית חצי שנתית. תוכניות התערבות חצי שנתיות הן קונספט חדש בעולם מסגרות שנת הפער הישראליות. לדבריו של הורוביץ, (2018), מסגרות חצי שנתיות באות לענות על שני צרכים: ראשית, מכיוון שמדובר בקונספט חדש המשלב מגוון רחב של מגזרים, תרבויות וקבוצות מוחלשות במקום אחד, יש רצון לבחון אותו בפרק זמן קצר יחסית, ופחות "מחייב", כך שיש הזדמנות גם בעבור מובילי התוכנית וגם בעבור החניכים לבחון אותו בצעדים קטנים. סיבה שנייה היא היתרונות עבור משרד הביטחון ומשרד החינוך: עבור משרד הביטחון אין צורך בדחיית שירות בשנה, והדבר מקל על הצבא וגם על הבוגרים. מבחינת משרד החינוך, התוכנית חצי שנתית מקלה על היקף המימון, ועבור החניך עצמו (זרחוביץ', 2018). בנוסף לכך, גם בעבור החניכים מתאפשרת היכולת להשתלב עם בני גילם בשירות הצבאי. על אף שמרבית המסגרות מתקיימות במהלך 10 חודשים עד שנה, לא נעשה מחקר מקיף שהשווה בין ההישגים של תוכניות חצי שנתיות לבין אלו הארוכות יותר (10-12 חודשים). שני סוגי המסגרות רושמים השתלבות מוצלחת לעמדות מפתח בצה"ל, קב"א גבוהה יותר ומוכנות לשירות משמעותי (מני-איקן ורוזן, 2018).

על אף העידוד שנעשה לאחרונה לקידום אוכלוסיות מוחלשות במכינות, שנות שירות ושאר התערבויות, מסגרות רבות הנפתחות באופן עצמאי שאינן נתמכות על ידי הממשלה מתקשות להחזיק מעמד לאורך זמן. בנוסף לכך, הצורך שבהתערבות כספית מצד החניך עצמו מהווה עבורו כחסם משמעותי, בנוסף לחסם שיעור הפניות לאוכלוסיות החלשות. כיום רוב המכינות, שנות השירות ושאר מסגרות בלתי פורמליות פונות לבתי

ספר שמהם הגיעו הבוגרים, וגם קבלת החניכים מסתמכת על נתונים הדומים לשל הבוגרים, כך שההומוגניות נשמרת, וכך אותן המסגרות "נשמרות" עבור אוכלוסיות חזקות יחסית (הורוביץ, 2018). כמו כן, גם אלו המגיעים מאוכלוסיות מוחלשות יהיו בדרך כלל חניכים "חזקים" לעומת הקהילה שבה גדלו. לסיכום פרק זה, ניתן לומר כי רוב מסגרות שנת הפער כיום פונות לאוכלוסיות חזקות, כאשר מגמת ההתערבויות הנעשות עבור אוכלוסיות מוחלשות עדיין נמצא בראשית דרכה.

מדדי הצלחה: איכות חיים

מדדי איכות חיים מצביעים במידה רבה על יכולתו וסיכויי של הפרט להשתלב בחברה (סולימני-אעידן, 2013). מסקר איכות החיים ההשוואתי בחברה הישראלית של קסיר-קלינר ורומנוב (2018) שנערך בקרב 1,055 ישראלים בגילאי 20 ומעלה משלוש קבוצות אוכלוסייה (יהודים חילונים, חרדים וערבים), סקלת תשובות 1-10, עולה כי שלושת המדדים החשובים ביותר הם החינוך וההשכלה, התעסוקה והרווחה האישית וחיי המשפחה. על פי רודיך-כהן ושפרמן (2015), מדדים אלו הם המגדירים את הצעיר כ"צעיר", כל עוד הוא טרם הכריע לפחות על שניים מתוך שלושה. לפיכך, סיוע והתערבות בקבלת ההחלטות של הבוגר הצעיר מול צמתים מרכזיים אלו הינם קריטיים להכרעת סיכויי להשתלב בחברה. כמו כן, הוא מצביע על שוני בולט ברמת החשיבות שמקדיש כל מגזר למדדים המנבאים השונים לאיכות חיים (טבלה 1): רווחה אישית וחיי משפחה למשל, נתפסים כמדדים חשובים יותר באופן ניכר בקרב חרדים (7.4) ויהודים שאינם חרדים (7.1) לעומת ערבים (5.0) (קסיר-קלינר ורומנוב, 2018). לעומת זאת, חינוך והשכלה נתפסים חשובים יותר עבור ערבים (7.8) לעומת חרדים (7.3) ויהודים שאינם חרדים (6.8). מחקרה של צינמון (2018) חיזק ממצא זה, והראה כי צעירים ישראלים ערביים חוקרים יותר מחבריהם היהודים את תחומים הלימודים, הדת והפנאי, בעוד שצעירים יהודיים חוקרים יותר את תחום הזוגיות.

טבלה 1: דירוג חשיבות תחומי החיים** לפי קבוצת אוכלוסייה על פי משתתפי הסקר

תחום**	חרדים	יהודים שאינם חרדים	ערבים
בריאות	8.6	8.9	8.7
רווחה אישית וחיי משפחה	7.4	7.1	5.0
חינוך והשכלה	7.3	6.9	7.8
הכנסה ומצב כלכלי	6.9	6.5	6.3
תעסוקה	5.8	6.3	6.5
דיוור	5.6	5.3	5.9
חיי קהילה וחברה	4.3	4.0	3.4
ביטחון אישי וחשיפה לפשיעה	3.7	4.4	5.1
תשתיות ציבוריות	2.7	2.7	3.2
איכות סביבה	2.5	2.9	3.1

* הציונים בין 1 ל-10, 1 מייצג את התחום שחשיבותו הנמוכה ביותר ו-10 את התחום שחשיבותו הגבוהה ביותר.
 ** סדר התחומים המוצגים משקף את ההעדפות של הציבור החרדי.

סיכום

על אף המחקר המקיף על תקופת הבגרות הצעירה והכרתה כהליך של בניית זהות, הידע הקיים עדיין לוקה בחסר בנוגע להקשרים הסביבתיים המשפיעים עליו. תחומי העניין ומדדי איכות החיים משתנים במידה רבה בין צעירים בוגרים בהתאם לרקע התרבותי, חסמים חברתיים ופוליטיים כדוגמת אפליה, הדרה מקבלת החלטות ובעיות כלכליות (פוקס, 2017). אחד המאפיינים הבולטים למשל המבדילים בין ההתנסויות שחווים מגזרים שונים של צעירים בישראל הוא היעדר השירות הצבאי בקרב אוכלוסיות החרדים והערבים (למעט הדרוזים), המתוארת כאחת מן התקופות המשמעותיות ומהעצבות ביותר להמשך ההתפתחות (רודיך-כהן ושפרמן, 2015). מנגד, צעירים חילוניים אינם חווים את אורח החיים המסורתי שחווים רבים מהצעירים הדתיים והערביים, מה שיכול להשפיע על יציבותם ועל רמת המחויבות שלהם כלפי מסגרות בעתיד (Rich & Seri, 2009). לפיכך, מסגרות המבקשות לתת מענים לצרכי הבוגרים הצעירים בשנת הפער צריכות להתאים את עצמן במידה רבה לאוכלוסייה שאליהן הן פונות.

נקודות מפתח:

- ∴ הכינוי המקובל ביותר בספרות לשנת ההתערבות הינו "שנת הפער", כאשר טווח הגילאים המקובל הוא 18-22 שנים.
- ∴ תקופת הבגרות הצעירה היא תקופה קריטית לקבלת החלטות לגבי זהות עצמית, זוגיות, השכלה גבוהה וקריירה.
- ∴ מסגרת שנת הפער משתנות במידה רבה זו מזו בהתנסות המעשית והערכית, בחזון ובמטרות שלהן.
- ∴ הגורמים המעודדים ביותר לצאת לשנת הפער הן, מחד, ההכרה שמדובר במסגרת מעשירה, ומנגד כי מדובר בתופעה "אופנתית".
- ∴ מסגרות שנת הפער בישראל משפיעות לחיוב על פיתוח מיומנויות רכות, השתלבות בהשכלה הגבוהה והשתלבות בתפקידים גבוהים בצבא.
- ∴ ממדי איכות החיים שנמצאו כבעלי החשיבות הגבוהה ביותר עבור צעירים הם בריאות, זוגיות ומשפחה, השכלה ותעסוקה.
- ∴ רוב מסגרות שנת הפער כיום פונות לאוכלוסיות חזקות, כאשר מגמת ההתערבויות הנעשות עבור אוכלוסיות מוחלשות עדיין נמצא בראשית דרכה.
- ∴ כרגע אין ממצאים בנוגע להשפעת משך זמן תוכנית ההתערבות על הישגיות ואפקטיביות התוכנית, ככלל מסתמן כי תוכניות חצי-שנתיות אינן שונות ברמת האפקטיביות שלהן מתוכניות שנטיות.
- ∴ מידת החשיבות עבור מדדים לאיכות חיים משתנה בין המגזר החרדי, הערבי והיהודי-חילוני.
- ∴ ערבים מייחסים חשיבות גבוהה יותר לחינוך והשכלה ופחות חשיבות לחיי המשפחה (לעומת חרדים ויהודים חילוניים), בעוד שחרדים מייחסים חשיבות גבוהה יותר לרווחה וחיי המשפחה ופחות חשיבות לתעסוקה (לעומת חרדים ויהודים חילוניים).

פרק שני: מאפיינים של צעירים ערבים וחרדים והשתלבותם בחברה הישראלית

רקע

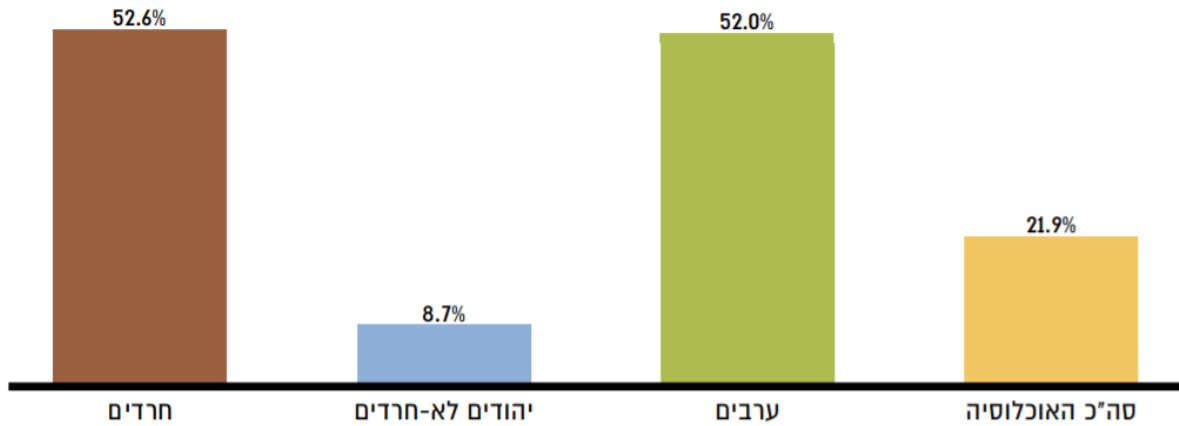
שתי קבוצות המיעוט הגדולות ביותר בחברה הישראלית הן החברה הערבית והחברה החרדית (צינמון, 2018). בוגרים צעירים משתי קבוצות אלו מתמודדים מול אתגרים וסוגיות שונות בתכליתן לעומת צעירים יהודים חילוניים על רקע החברה והתרבות בה גדלו, אשר מהן נגזרים גם צרכיהם בהתאמה. בחברה הערבית בולטים פער השפה והיעדר התקציבים כחסמים מרכזיים להשכלה הגבוהה ולתעסוקה, וצעירים חרדים מושפעים בעיקר מפערי התרבות בין היהדות הדתית לחילונית. התרבות החרדית מקדשת את הקהילה ככלל ומבטלת את רצונות הפרט – מה שלרוב סולל וקובע את מהלך חייהם הבוגרים של הצעירים. בעוד הם עסוקים בלהקים משפחה, ללמוד תורה ולפרנס את משפחתם בהתאם לדרישות החברה החרדית, מצטמצמות בפניהן האפשרויות להתעמק בסוגיות הנוגעות לזהות עצמית, שאיפות תעסוקתיות ומימוש עצמי (רודיך-כהן ושפמן, 2015).

למרות שמאפייני הצעירים באוכלוסייה החרדית והערבית שונים במהותם, ההשלכות שלהם על שני סוגי האוכלוסיות הן דומות- שתיהן סובלות משיעור עוני גבוה במיוחד. על פי דו"ח של המכון הדמוקרטי להערכת המצב הכלכלי והחברתי של צעירים בחברה הערבית, נכון לשנת 2017, תחולת העוני² של משפחות ערביות נכון לשנת 2016 עומדת על 52% (גרף 1) (חדאד חאג' יחיא ואסף, 2017). בנוסף, ישנה עלייה במדדי עומק העוני וחומרתו: ערבים בישראל מתקשים לכסות את הוצאותיהם, הכנסתם נמוכה ביחס לזו של משקי הבית היהודיים, ובהתאם לכך גם רמת החיים שלהם נמוכה יותר.

בחברה החרדית, נכון לשנת 2016, הנתונים היו דומים, ודווח על שיעור של 52.6% משפחות החיות מתחת לקו העוני, לעומת 8.7% ממשפחות יהודיות שאינן חרדיות (קסיר-קלינר ורומנוב, 2018). בדומה לירידה בשיעורי תחולת העוני בחברה הערבית, גם בחברה החרדית נרשמה מגמת ירידה, לאחר שבמשך 10 שנים תחולת העוני נעה בין 55% לשיא של 63% (מלאך וכהנר, 2018).

² תחולת העוני היא אחוז האוכלוסייה שהכנסתה נמוכה מקו העוני (מתוך האוכלוסייה הכללית).

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
 נתונים: סקר הוצאות משק הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016 (חרדים – לפי הגדרה עצמית).

גרף 1: תוחלת העוני של נפשות לפי מגזר לשנת 2016

עם עליית שיעור הערבים והחרדים בחברה הישראלית ועם הצטרפותה של ישראל למדיניות ה-OECD, שאחד מהתנאים לה הוא צמצום שיעור העוני בקרב אוכלוסיות מיעוט (פרגר, 2020), השכלתם ותעסוקתם של בוגרים צעירים בשתי הקהילות הללו הפכו למוקד עניין למחקר ולתוכניות התערבות. בסוף שנת 2016 מנתה האוכלוסייה הערבית בישראל כ- 1.8 מיליון גברים ונשים שהיוו דאז כ-8.20% מכלל האוכלוסייה, כאשר 86% אחוזים מהם היו מוסלמים, 7% נוצרים ערבים ו-7% דרוזים (הלמ"ס, 2016). מתוך פלח אוכלוסייה זו, שיעור הצעירים בגילאי 18-35 עמד על 28.5% בממוצע. בשנת 2018 מנתה האוכלוסייה החרדית בישראל כ-1.09 מיליון נפשות (לעומת כ-750 אלף בשנת 2009), וחלקה היחסי בכלל האוכלוסייה עמד על 12%, כאשר שיעור הצעירים מתחת לגיל 20 עמד על 60%. בהשוואה לקצב הגידול של אוכלוסיות במדינות המפותחות, לאוכלוסייה החרדית בישראל קצב הגידול המהיר ביותר, אשר עומד על כ-4% בשנה, זאת כתוצאה משיעורי פרויון גבוהים, תנאי רפואה ומחיה מודרניים, גיל נישואים צעיר ומספר ילדים גדול במשפחה. על פי התחזית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שיעור אוכלוסייה זו יגדל ל-15% בשנת 2027, והיא תמנה 3.2 מיליון נפש בשנת 2037 (מלאך וכהנר, 2018).

מאפייני הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בישראל

שיעור החרדים והערבים כקבוצות מיעוט המצליחות להשתלב בחברה הישראלית הוא מבין הנמוכים ביחס לקבוצות מיעוט אחרות במדינות ה-OECD (פרגר, 2020). הניסיון להעלות את הסיבות המקשות על השתלבותן של אוכלוסיות אלה מעלה מספר תופעות ייחודיות לכל אחד מהמגזרים. להלן יתוארו בקצרה

התופעות הללו, בקרב כל אחד מהמגזרים, ובהמשך, יפורטו הפקטורים המעכבים את השתלבותם בחברה הישראלית של צעירים מקרב על אחד מהמגזרים. היות שקשת הפקטורים המעכבים עבור כל אוכלוסייה היא רחבה, לנוחיותם של קוראי סקירה זו, ירוכזו הגורמים הללו בטבלה תוך חלוקתם לקטגוריות מרכזיות.

בקרב צעירים ערבים בולטת במיוחד תופעת "חוסר המעש". אקשטיין ודהן (2011) למשל, מצאו כי 40% מהצעירים בני 18-22 הוגדרו כחסרי מעש (לא עבדו, לא למדו ולא שירתו בצבא או בשירות לאומי). שיעור זה נמצא גבוה באופן משמעותי בהשוואה לאוכלוסייה היהודית הצעירה, שעמד בזמנו על 17.3%. כמו כן, המחקר הצביע על שוני מגדרי מובהק, כאשר חוסר המעש בקרב נשים ערביות היה כפול מזה של גברים ערבים (52% לעומת 26%, בהתאמה). מחקרם של חדאד חאג' יחיא ומיעארי (2017) שבחן 442 צעירים ערבים בגילאי 19 עד 22 הצביע על מגמה של עלייה בקרב חסרי המעש, כאשר 37.2% מהמשתתפים במחקר דיווחו על כך שאינם משתלבים בשום מסגרת פורמלית, ו-51.6% דיווחו כי אינם מצליחים למצוא עבודה.

צעירים חרדים (גברים), לעומת זאת, מתחילים בגיל 18 ללמוד בישיבה גבוהה, לאחר שבמהלך התיכון למדו בישיבה קטנה בעיקר מקצועות קודש. לאחר הנישואין, המתרחשים בדרך כלל סביב שנות ה-20 המוקדמות לחייהם, עוברים החרדים האברכים ללמוד ב"כולל", ולימודים אלו יכולים להימשך עוד שנים רבות (גל וזטקובצקי, 2011). מסלול זה, שסובב סביב לימוד תורה, מאריך את השלב הראשון של תקופת "הבגרות הצעירה" עבור גברים חרדים עד לאחר גיל 22, והוא יוצר מצב שבו הצעיר החרדי אינו מוצא את עצמו בצומת הדרכים אליו מגיעים צעירים יהודים, הנדרשים לבחון את המשך דרכם המקצועית. בשל התנגדותם של החרדים להשתלב במסגרת הצה"לית ועליות דוחי השירות מהסיבה של "תורתו אמונתו" (אלמסי, 2018), וכן לאור התנגדותם ללמוד נושאי ליבה הבאים במרבית המקרים בסתירה לאמונתם, הלימוד בישיבות הפך להיות המתכונת הטובה ביותר לשמירה על אורח חיים בחברה החרדית. כך, גברים צעירים חרדיים מייעדים את חייהם ללימוד תורה במסגרת מה שנקרא "חברת הלומדים", בעוד הנשים עוסקות בהרחבת המשפחה, בגידול הילדים והן המפרנסות העיקריות של הבית (גל ומלאך, 2011).

בהינתן חלוקת התפקידים המתוארת במשפחה החרדית הטיפוסית, ולאור היחס השלילי להשכלה הגבוהה ולתעסוקה מצד הקהילה וראשיה, נוצר מצב חסר תקדים שבו מיעוט המהווה כ-12% מהחברה הישראלית עם שיעור הפריור הגבוה ביותר מבין קבוצות המיעוט בעולם המערבי, אינו תורם לפיתוח החברה והתעסוקה (מלאך וכהנר, 2018). כך, הופכים הצעירים החרדים למוקד הפער בין החברה הכללית לחברה החרדית, אשר מהווים את פלח הגילאים שבו משרתים בצבא, לומדים במוסדות אקדמיים ומתחילים להיכנס לעולם העבודה.

חסמי ההשתלבות של צעירים ערבים וחרדים בחברה הישראלית

טבלה 2: חסמים של אוכלוסיית הצעירים הערבים לאוכלוסיית החרדיים להשכלה הגבוהה ולתעסוקה

חרדים	ערבים	חסם כלכלי
<ul style="list-style-type: none"> עול פרנסת המשפחה על כתפי הצעיר החרדי ולרוב הגעה ללימודים הגבוהים בגיל מאוחר. המחויבות לפרנס את המשפחה מקשה על בחירה באפיקי התעסוקה ונותנת משקל כבד יותר לכל החלטה. החשש כי מידת ההשקעה בלימודים לא תבוא לידי ביטוי בפרנסה לשמה. רקע סוציו-אקונומי נמוך וקבלת קצבה המאפשרת לימודי קודש בלבד. 	<ul style="list-style-type: none"> רקע סוציו-אקונומי נמוך יחסית והשענות על מימון דל מצד משפחתו של הסטודנט הערבי. שלילת הזכאות למלגות בהיעדר שירות צבאי או אזרחי-לאומי. סיוע למשפחה במימון ולחיסכון בניית בית לרוב יניעו את הצעיר הערבי לצאת לעבודה עם תום הלימודים במקום ללמוד בהשכלה הגבוהה. 	
<ul style="list-style-type: none"> התנגדות ללימודים הגבוהים מצד הקהילה החרדית, הנתפסים כחלק מתהליך ה"חילון", המודרניזציה וההתבוללות, ומהווים כאיום לחברה החרדית. החשש כי הלימודים המדעיים, ביניהם מקצועות רוחניים (פסיכולוגיה, משפטים, כלכלה) ומקצועות מדעיים (ביולוגיה, פיזיקה, כימיה) יבואו בסתירה לאמונה העומדת בבסיס התורה ובהשקפת העולם החרדי ויפגעו באורח חיי הצעיר החרדי. הקושי הטבעי שבהיחשפות הראשונית לתרבות החילונית ולעולם המעורב מגדירת. 	<ul style="list-style-type: none"> פער השפה מהווה חסם מרכזי בכניסתם של צעירים ערבים להשכלה הגבוהה – להבנת הנקרא, לעמידה במטלות, מילוי מבחנים כראוי וכדומה. על פי הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2016, רק 43% ו-76% מהנשים והגברים הערבים, בהתאמה, דיווחו שהם שולטים ברמה טובה לפחות בדיבור בעברית. החשש לצאת מהמובלעת האתנית הגובלת בתחומי הכפר בגלל הפערים השפתיים, החברתיים והתרבותיים בין הכפרים הערביים לעולם המערבי הטיפוסי. 	<p>חסם תרבותי, אתני ואידיאולוגי</p>
<ul style="list-style-type: none"> חוסר ידע הבסיסי באנגלית, מתמטיקה ומקצועות יסוד אחרים החיוניים ללימודים הגבוהים (אצל גברים חמור יותר, בהיעדר לימודי חול והפסקתם כליל בגילאי 14 לערך). 31% מהגברים החרדים מתקשים בקריאה ובהבנת האנגלית הכתובה (מלחי, 2010). צעירים חרדים אינם לומדים לבחינות הבגרות ובכדי להשלים אותן עליהם לרוב להשתתף במכינות ובלימודי השלמה. בשנת 2015/6 למשל, שיעור הזכאים לבגרות מהקהילה החרדית עמד על 12% בלבד (מלאך וכהנר, 2018). 	<ul style="list-style-type: none"> שיעור גבוה של נשירה מבית הספר התיכון, חוסר זכאות לתעודת בגרות וחוסר נכונות להשלים בגרויות. מערכת לימודים תיכונית לא איכותית, שלעיתים אינה עומדת בדרישות הסף. שיעור נמוך של ערבים המשתתפים במסגרות קדם אקדמיות התורמות ל"מיומנויות רכות", למשל. 	<p>לימודים קדם-אקדמיים</p>

חרדים	ערבים	
<ul style="list-style-type: none"> נגישות נמוכה לקורסי הכנה והיעדר לימודי חול במסגרת הלימודים החרדית מקשים על קבלת ציון גבוה ומספק בבחינת הפסיכומטרי. לפיכך בחינת הפסיכומטרי לכשעצמה מהווה כחסם כניסה. 	<ul style="list-style-type: none"> פערי השפה, איכות הלימודים התיכוניים הירודה, הנגישות הנמוכה והיעדר המימון לקורסי פסיכומטרי – כל אלו תורמים לציונים נמוכים יותר בקרב ערבים לעומת יהודים (פוקס, 2017). 	<p>הבחינה הפסיכומטרית</p>
<ul style="list-style-type: none"> רוב הצעירים החרדים (18-22) אינם עוסקים בסוגיות אינדיבידואליות של הגשמה עצמית או עיסוק בנושא המעניין אותם במיוחד, בעיקר כתוצאה מדרישות הקהילה הברורות לגבי אורח החיים הנכון בשלב זה – הקמת משפחה ולימודים ב"כולל". היוקרה החברתית בחברה החרדית נשמרת עבור "תלמידי חכמים" וקיים חשש כי חרדים בעלי תארים מתקדמים יהפכו לבני ה"מעמד גבוה". לפיכך צעירים חרדים תופסים הצלחה כלמדנות מעמיקה בתורה ולא כבעלות על תארים מתקדמים, גם לאור זאת שקיימת נטייה ברורה להשאיר את החרדים המתפרנסים למחייתם במצב חברתי נמוך. חשש מפני אבטלה לאחר סיום הלימודים והשתלבות בלתי מוצלחת במוסדות התעסוקה של החברה החילונית. חוסר מוטיבציה להתקדם במקומות עבודה מחשש לחוסר זמן שיוקדש ללימודי קודש. חשש כי מקום העבודה והלימודים יפגע באורח החיים החרדי. 	<ul style="list-style-type: none"> הקושי בבחירת תחום לימוד. רוב הצעירים הערבים בוחרים מקצועות עם פוטנציאל תעסוקתי בלבד, לרוב כתוצאה מהיעדר תוכניות המספקות הכוונה מקצועית. תחושה של חוסר מסוגלות עצמית ומוטיבציה נמוכה ללימודים בעקבות פערים חברתיים-תרבותיים וחסמים כלכליים, כמו גם חוסר הרצון להשתלב בחברה הערבית-יהודית ולהתרועע עימה. 	<p>חסמים אישיים ורגשיים</p>
<p>-</p>	<ul style="list-style-type: none"> רוב הצעירים הערבים חיים בפרפריה (בנגב ובגליל) מה שמגביל את בחירת מקום לימודיהם. תלות ושימוש גבוה בתחבורה הציבורית, אשר זמינותה ותדירותה נמוכות במיוחד לכפרים הערביים. 	<p>חסמי נגישות</p>

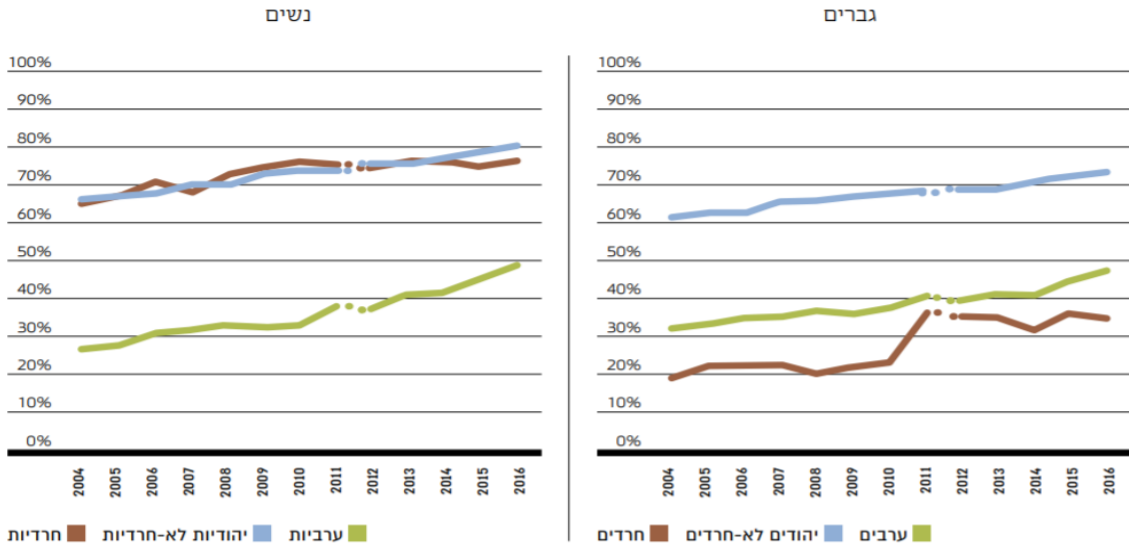

חרדים	ערבים	
<ul style="list-style-type: none"> ▪ חוסר היכרות בעבודה עם טכנולוגיה מתקדמת (43% מהגברים החרדים מתקשים עד מתקשים מאוד בשימוש במחשב ובטכנולוגיה) (מלחי, 2010). ▪ היעדר מידע נגיש, מסודר ועדכני לגבי אפשרויות הכשרה שונות, במיוחד כאלו המותאמות לאוכלוסייה החרדית. ▪ חוסר היכרות עם שוק העבודה והיעדרותה של רשת חברתית לגיוס עובדים ▪ היצע משרות דל בעיתונות החרדית (מלחי, 2010) 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ חוסר הנגשה עבור צעירים ערבים בנוגע לכלל האפשרויות המקצועיות שיש ברשותם (שלא כמו יהודים חילונים המקבלים ליווי תעסוקתי ולימודי עם השחרור). ▪ היעדר פרסום והנגשה של תוכניות קדם-אקדמאיות לצעירים ערבים והדרה מהמרחב הדמוקרטי ושאר הזדמנויות להשכלה גבוהה. 	<p>חוסר הכרות עם עולם העבודה</p>
<ul style="list-style-type: none"> ▪ חרדים יפנו ללמוד במקומות עבודה שנמצאו כשרים על ידי החסידות עצמה, ומפני שמספר המקומות מוגבל, לעיתים הם לא יוכלו לעסוק במקצוע בו למדו. ▪ מעסיקים החוששים להעסיק חרדים, במיוחד גברים חרדים, מתוך המחשבה כי העסקתם כרוכה במילוי דרישות של כשרות, הפרדה מגדרית ועוד (במחקרם של מלאך וכהן למשל (2014), נמצא כי 37% מהמעסיקים אכן חוששים מכך). 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ צמצום באפשרויות התעסוקה על רקע אפלייתי, תנאי תעסוקה שאינם שווים לעובדים יהודים ואפשרויות קידום מצומצמות (ג'ברין, 2010). על פי סקר מעסיקים שנערך בשנת 2012 על ידי לשכת הפרסום הממשלתית, 22% מן המעסיקים ענו במפורש שלא יעסיקו ערבים (הנדלס, 2012). 	<p>היצע בשוק התעסוקה</p>

השתלבות הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בחינוך ובהשכלה הגבוהה

חרף האתגרים הנידונים לעיל, העומדים בפני חרדים וערבים, מהיבט של חינוך והשכלה, קיימת מגמת עלייה בקרב שתי האוכלוסיות. בשנת 2016, שיעור בעלי תעודת הבגרות או תעודה גבוהה יותר בקרב ערבים עלה מ-30% בשנת 2004 ל-49% בשנת 2016. בקרב חרדים עלה שיעור זה מ-19% (גברים) בשנת 2004 ל-33% בשנת 2016, ואילו בקרב נשים חרדיות נרשמה עלייה באותן שנים מ-63% ל-75% (גרף 3) (קסיר-קלינר ורומנוב, 2018). הפער המשמעותי בין נשים לגברים בחברה החרדית קשור לתפקידן של הנשים כמפרנסות הבית העיקריות וכתוצאה מכך גם הצורך שלהן להשתלב בהשכלה הגבוהה גדול יותר, לעומת הגבר שעליו מוטלת האחריות ללמידת התורה (מלחי, 2010). ככלל, נמצא כי נשים מהוות את החלק הארי בשיעורי הזכאות לתעודת הבגרות וכן בתארים הגבוהים בכל המגזרים, כאשר הפער המשמעותי ביותר נרשם בחברה החרדית.

מקור: המכון החרדי למחקרי מדיניות.
הערות: סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2004-2016. (חרדים – לפי הגדרת בית הספר האחרון).
 בשנת 2011 יש שבר בסדרה של גברים חרדים, שמקורו ככל הנראה בשינוי בהגדרה.

גרף 2: בעלי תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר³ לפי מין, גיל (25-64) בשנים שבין 2004-2016, בקרב ערבים, חרדים, ויהודים שאינם חרדים (קסיר-קלינר ורומנוב, 2018)

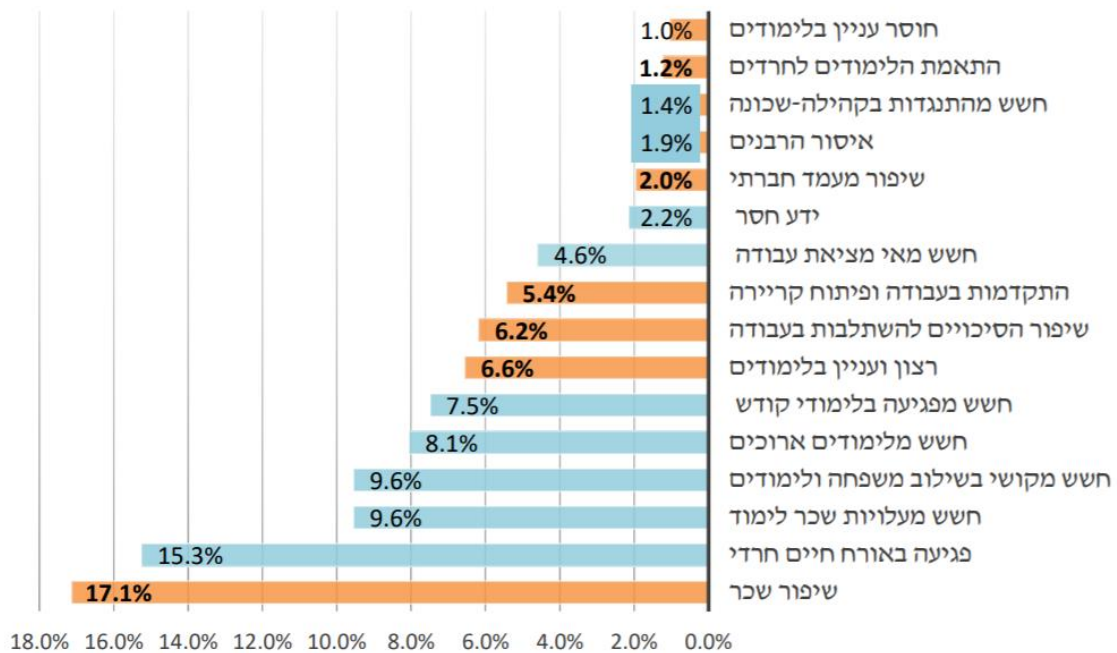
על אף העלייה הניכרת בשיעור הזכאים לתעודות בגרות ולתארים מתקדמים, היחס בין שיעור המשכילים בחברה הערבית והחרדית עודנו נמוך בהשוואה לחברה היהודית הלא חרדית: ערבים מהווים כ- 11.8% מסך הסטודנטים לתואר הראשון באוניברסיטאות, 6.4% מהסטודנטים לתואר שני ו- 3.5% בלבד מהסטודנטים לתואר שלישי (רודיך-כהן ושפרמן, 2015). שיעור בעלי התעודה האקדמית בקרב חרדים עומד על 17% בלבד, וזאת לעומת 43% לעומת היהודים שאינם חרדים (קסיר-קלינר ורומנוב, 2018). לצד זאת, שיעור הנושרים מהאקדמיה הגבוה ביותר נרשם עבור גברים ערבים: 38% בקרב גברים ערבים ו- 24% בקרב נשים ערביות, לעומת 25% ו- 18% בקרב גברים ונשים יהודים שאינם חרדים (רגב, 2014).

ניתן לייחס את הפער הגדול בין שיעורי המשכילים והזכאים לתעודות מתקדמות בין ערבים ליהודים חילוניים בישראל הן לחסמים שתוארו לעיל והן לעובדה שרבים מן הערבים פונים ללימודים בחו"ל, בין היתר בסוריה (עבור הדרוזים בעיקר) וברשות הפלסטינית (קריל ועמרייה, 2019). מפני שאינם לומדים במוסדות להשכלה גבוהה בארץ, הם אינם נכללים בתוך רשומות המשתלבים במוסדות להשכלה גבוהה בכל שנה. הסיבה לכך היא בעיקר הפער בין הרצון הגבוה של החברה הערבית להשתלב במקצועות הרפואה למיניהם (רוקחות, אחיות, רפואה, פיזיותרפיה) לבין ההיצע הנמוך יחסית בארץ (פוקס, 2017). בעבור האוכלוסייה החרדית, ניתן לייחס את הפער המשמעותי בינה לבין אוכלוסיית החילונים בעיקר לחסמים שתוארו לעיל. מאמרו של מלחי

³ תעודת בגרות או תעודה גבוהה יותר – כולל תעודת בגרות, תעודת סיום ב"ס על-תיכוני שאינה תעודה אקדמית, תואר ראשון או מקביל, תואר שני או מקביל, תואר שלישי או מקביל.

(2010) למשל, שנערך בקרב 980 משתתפים חרדים וחרדיות בגילאי 18-45, שופך אור על מידת החשיבות שמייחסים הצעירים החרדיים עבור כל חסם והן עבור התמריצים שונים בכניסה להשכלה הגבוהה (גרף 3).

הערה: העמודות הכהות-כתומות מעידות על תמריץ חיובי ללימודים אקדמיים והעמודות הבהירות-כחולות מעידות על חסם או חשש ממסלול זה

גרף 3: הגורמים המשפיעים ביותר על השתלבות אפשרית בלימודים האקדמיים⁴

תחום נוסף שבו ניתן להצביע על פערים משמעותיים בין שלוש האוכלוסיות הללו הוא מבחן מיומנויות ה-PIACC (מזר, 2018). מבחן מיומנויות PIACC הינו מבחן עיוני, הבוחן שלושה תחומי ידע ומיומנויות עיקריים וקריטיים להשתלבות בשוק התעסוקה: אוריינות קריאה, יכולות מתמטיות ויכולות לפתור בעיות בסביבה מתקשבת. ממחקר ה-PIACC שנערך על ידי ה-OECD בשנת 2018 בקרב 16-64 עולה, כי המיומנויות שנמדדו בסקר נמוכות משמעותית בקרב החברה הערבית לעומת החברה היהודית, קל וחומר עבור החברה החרדית.

בשלושת התחומים ממוצע ציוני הערבים נמצא נמוך במידה ניכרת ממוצע ציוני היהודים; גודל הפער עומד על 40-50 נקודות: ממוצע הערבים 225 באוריינות קריאה (לעומת 264 בקרב יהודים), 212 באוריינות מתמטית (לעומת 262) ו-238 בפתרון בעיות בסביבה מתקשבת (לעומת 280). כמו כן, שיעור הערבים חסרי מיומנויות תקשוב בסיסיות עמד על 34%, לעומת 9% בקרב היהודים. הן באוריינות קריאה והן באוריינות מתמטית,

⁴ (באחוזים מהמשיבים שדיווחו על חשיבות הגורם). העמודות הכתומות מתייחסות לתמריצים - כאשר ניתן לראות שהתמריץ בעל החשיבות הגבוהה ביותר לכניסה ללימודים הגבוהים הוא פוטנציאל השיפור בשכר, והעמודות הכחולות מתייחסות לחסמים - כאשר ניתן לראות שהמשמעותי ביותר מתייחס לחשש מפגיעה באורח החיים החרדי.

ההבדלים בין חרדים ליהודים שאינם חרדים הם קטנים מאוד. שיעורי החרדים ברמות הנמוכות במיומנות קריאה (23% בקרב גברים ו-20% בקרב נשים) אינם שונים במובהק משיעורים אלה אצל יהודים שאינם חרדים (22% ו-21% בהתאמה). לעומת זאת, בפתרון בעיות בסביבה מתוקשבת ניכרים הבדלים בין חרדים ליהודים שאינם חרדים, כאשר שיעור היהודים שאינם חרדים שהגיעו לרמות הגבוהות במיומנות זו (37%) היה גבוה פי 2 משיעור זה בקרב חרדים (19%).

השתלבות הצעירים הבוגרים באוכלוסייה הערבית והחרדית בתעסוקה

שיעור הלומדים בהשכלה הגבוהה משפיע באופן משמעותי על שיעור המשתלבים בתעסוקה, בעיקר בשכבת גילאי הצעירים. בהתאם לכך, ניתן לרשום לזכות הנשים הן באוכלוסייה הערבית והן באוכלוסייה החרדית שיעורי תעסוקה גבוהים יותר מאלה של הגברים. משנת 2015-2018 עלה שיעור התעסוקה באופן משמעותי, וכן נרשם שיעור תעסוקה גבוה ב-47% לנשים ערביות בעלות תואר אקדמי גבוה לעומת נשים ערביות שאינן מחזיקות בתואר אקדמי כלשהו (פוקס ואפשטיין, 2019). כך גם בהתאם לגברים הערבים, העוסקים ברובם בעבודות מקצועיות (חקלאות, עבודות בינוי) ופונים פחות ופחות להשכלה הגבוהה, שיעור המועסקים ירד מ-67% ב-2017 ל-61% בשנת 2019 (בגילאים 20-24), כאשר הירידה נרשמה בעיקר באוכלוסיית הבדואים.

אצל חרדים המגמה היא דומה, כאשר 72% מהגברים החרדים אינם נמצאים כלל בשוק התעסוקה לעומת 28% מהנשים החרדיות בגילאי 20-29. זאת לעומת שיעור של 35% המובטלים בקרב הגברים היהודים שאינם חרדים ו-24% בקרב הנשים המובטלות היהודיות שאינן חרדיות.

על אף העלייה המשמעותית בקרב הנשים הערביות והחרדיות המשתלבות במעגל התעסוקה, פערי השכר בין ערבים וחרדים לבין יהודים שאינם חרדים הם מהגורמים המשמעותיים ביותר המובילים להיותם מתחת לקו העוני. מתוך נתוני הלמ"ס לשנת 2016, עולה כי פער השכר הממוצע במשק בין גברים שאינם חרדים בעלי תואר ראשון ומעלה לעומת גברים ערבים בעלי תואר ראשון ומעלה עומד על 40%, ובקרב נשים הוא עומד על 32%. בקרב חרדים, 80% מכלל העובדים מרוויחים עד 5,000 שקלים ברוטו, כאשר רק 48% מהמגזר היהודי שאינו חרדי מרוויח סכום דומה. כמו כן, 50% מהעובדים החרדים בגילאי 20-29 עובדים פחות מ-35 שעות בשבוע, כאשר בקרב הציבור היהודי שאינו חרדי רק 26% עובדים בהיקף דומה (גל ומלאך, 2011).

מניתוח של משוואות שכר מינצריאניות⁵ שנערך על ידי מזר (2018) לגבי גברים, עולה כי 84% מסך הפער בשיעורי השכר נובע מהיעדר מיומנויות PIACC (כפי שתואר בפרק הקודם). משמע, שכמעט כל הפער הקיים בין גברים יהודים ללא חרדים ללא חרדים משקף פער במיומנויות בין שני המגזרים, וכן מסביר מדוע קיימים פערי שכר כה משמעותיים ביניהם. עבור הפער המיוחס בין ערבים ליהודים שאינם חרדים, נמצא מאותו מחקר כי 77% מהפער בשכר מוסבר בפער המיומנויות. משמע, כי היעדר הידע והמיומנויות הבסיסיות של אוריינות

⁵ סוג של ניתוח רגרסיה

קריאה, פתרון בעיות מתמטיות ופתרון בעיות בסביבה מתקשבת, תורם במידה רבה לפערי השכר בין שלוש האוכלוסיות, וכי הן מהוות ככלים קריטיים לצמצום פערים אלו.

כמו כן, ניתן לראות כי שיעור המשתלבים בתעסוקה ובשיעור הן בחברה החרדית והן בחברה הערבית מושפעת במידה רבה משיעור השתלבותם בהשכלה הגבוהה, שגם טומנת בחובה פוטנציאל לשכר גבוה יותר (פוקס, 2017). לעומת זאת, ניתן לומר כי יחד עם זאת ההשתלבות בהשכלה הגבוהה אינה בהכרח מבטלת את הפערים הקיימים בין החברה הערבית והחרדית לחברה הלא-חרדית מבחינת שכר ואפשרויות תעסוקה, וככל הנראה ניתן לייחס זאת במידה רבה להיעדר מיומנויות PIACC.

השתלבות בוגרים צעירים מאוכלוסיית הערבים והחרדים בצבא

השתלבותם של בוגרים צעירים בשירות הצבאי בקרב החברה הערבית מוגדרת בגדר התנדבות, שכן אינם מחויבים על פי חוק להתגייס לצה"ל באופן דומה ליהודים שאינם חרדים, פרט לאוכלוסיית הגברים הדרוזים (שיעור גיוס של 83% לשנת 2014) (רודיך-כהן ושפרמן, 2018). לפיכך, קיימים מספר גופים המפעילים מתנדבים מתוך כלל החברה הערבית ומאפשרים להם להשתלב בתוך מערך הביטחון, בשירות הלאומי ובשירות האזרחי. בשנת 2014 שיעור המתנדבים הערבים בשירות האזרחי עמד על 23%, ובשירות הלאומי הוא עמד על 22% (אלמסי, 2014). כמו כן, מתוך ששת הגופים המוכרים להתנדבות הערבים בשירותים השונים (האגודה להתנדבות, "שלומית", "עמינדב", "בת עמי", "עיריית ירושלים", ש"ל והעמותה לשוויון חברתי), עולה כי 91% מהמתנדבות הן בנות.

גם בפני החרדים לא קיימת חובת גיוס לצה"ל. אף על פי כן, חרדים שכן מעוניינים להשתלבות במערך הביטחון יכולים לבחור מבין שתי אפשרויות: האחת היא שירות במסגרת "נצח יהודה" – שירות קרבי הכולל הכשרה קרבית, ובתום שנתיים יציאה לשנת משימה שבה רוכשים השכלה; והשנייה היא מסגרת שח"ר (שילוב חרדים) שהינו שירות עורפי המאפשר לחיילים לרכוש מיומנויות מקצועיות והשכלה שיסייעו להם בהמשך, תוך כדי שירות צבאי מלא. כמו כן, קיימת בפניהם האפשרות להתנדב בשירות האזרחי, שהוא שירות התנדבות ייעודי לחרדים (רודיך-כהן ושפרמן, 2015). ככלל, ניתן להצביע על מגמת עלייה ניכרת בשיעור המתגייסים ובשיעור המתנדבים לשירות האזרחי: בשנת 2017 הצטרפו כ- 34% מבוגרים מערכת החינוך החרדית לשיעור הצבאי/אזרחי, מה שהיווה עלייה של 5% לעומת שנת 2016. מתוכם 83% פנו לשירות צבאי ורק 17% לשירות האזרחי, שבו נרשמה ירידה של 8% לעומת השנה הקודמת (מלאך וכהנר, 2018). את העלייה בשיעור הגיוס ניתן לזקוף למגוון תוכניות התערבות שנעשו בשנים האחרונות בכדי לעודד חרדים להשתתף במערך הביטחון. תוכניות התערבות אלו יפורטו בפרק הבא.

נקודות מפתח:

- ∴ אוכלוסיית החרדים והערבים בישראל מהוות כקבוצות המיעוטים עם שיעור העוני הגבוה ביותר בישראל ובין מדינות הOECD.
- ∴ בחברה הערבית בולטים פער השפה והיעדר התקציבים כחסמים מרכזיים עבור צעירים להשכלה הגבוהה ולתעסוקה, וצעירים חרדים מושפעים בעיקר מפערי התרבות בין היהדות הדתית לחילונית.
- ∴ המשותף הבולט בחסמים בין האוכלוסיות הוא החסם הכלכלי.
- ∴ עם השנים יש מגמה של עלייה בקרב המשתלבים הערביים והחרדים באקדמיה ובתעסוקה בעיקר בקרב הנשים, אך עדיין שיעור זה אינו משתווה לחברה היהודית החילונית.
- ∴ קיימים פערים משמעותיים בין מיומנויות הPIACC של צעירים חרדים וערבים לאלו של היהודים החילוניים, מיומנויות המשפיעות במידה רבה על סיכויי ההשתלבות בתעסוקה.
- ∴ תוכניות ההשתלבות במערך הצבאי עבור ערבים הן בגדר התנדבות בלבד (בכל המערכות הצה"ליות), ועבור החרדים קיימת אפשרות להשתלב במסלול הלוחמה "נצח יהודה" או במסלול השירות העורפי "שח"ר".
- ∴ רוב המתנדבות בשירות האזרחי-לאומי הן בקרב הצעירים הערבים והן בקרב הצעירים החרדים הן בנות.

פרק שלישי: מרחבי התערבות אסטרטגיים אפשריים לאוכלוסייה החרדית והערבית

רקע

עם ההכרה בקבוצות הצעירים החרדים והערבים בישראל כאוכלוסיות בעלות חשיבות מכרעת לכלכלה ולחברה הישראלית, התבססו יותר ויותר תוכניות ממשלתיות ולא-ממשלתיות במטרה לענות על צרכיהם ולהעניק כלים להתמודדות מול הקשיים הנלווים לתקופת הבגרות הצעירה (פידלמן, 2014; פוקס, 2017; פרגר, 2020). התוכניות הממשלתיות מתמקדות במתן תקציבים, בסיוע במימון ובבניית נהלים שמטרתם הוא צמצום הפערים הקיימים בין שתי האוכלוסיות הללו לבין האוכלוסייה היהודית הלא חרדית בתחומי החינוך וההשכלה הגבוהה, התעסוקה והחברה [[תוכנית החומש לערבים (החלטה 922) (פוקס, 2017) ותוכנית החומש לחרדים (מלאך, כהנר ורגב, 2016), למשל]]. לצידן, קיימות מסגרות ייעודיות לא-ממשלתיות הפונות להעניק לאוכלוסיות אלו חוויה דומה לצעירים היהודים הלא חרדים באופן המותאם לצרכיהם (עמותות להפעלת שירות לאומי-אזרחי, שנת שירות, מכינות קדם אקדמאיות, מרכזי התנדבות וכו') (ארצי, ומנדל-לוי, 2015).

לאור המגוון הרב של הפתרונות המוצעים הן על ידי מוסדות ממשלתיים והן על ידי מוסדות שאינם ממשלתיים עבור צעירים ערבים וחרדים בכלל תחומי החינוך, ההשכלה הגבוהה, סיוע כלכלי ותעסוקה, פרק זה יסכם בצורה הממוקדת ביותר את תוכניות ההתערבות הקיימות הנותנות מענה לצעירים בני 18-22 באופן ספציפי, מיד עם סיומם את הלימודים התיכוניים (חלקן חורגות מעט מטווח זה).

תוכניות התערבות עבור צעירים ערבים

1. תוכניות ממשלתיות

- המשרד לפיתוח הנגב והגליל: בעקבות החלטה 631 של הממשלה, המשרד לפיתוח הנגב והגליל הוציא בשנת 2010 תוכנית אסטרטגית לקידום צעירים בני 18-35 במטרה לתת מענה כולל, מוסדר ומקיף על צרכי הצעירים ביישובים, בדגש על יישובי הפריפריה בנגב ובגליל. אחד מן הפתרונות הללו הם למשל מרכזי הצעירים, הנותנים פתרונות הוליסטיים לצורכי הצעירים ומהווים פלטפורמה יישובית לקידום יוזמות למען הקהילה ככלל והצעירים בפרט. הפעילות במרכזים מותאמת לצורכי היישובים ותורמת לחיזוק הפריפריה החברתית והגיאוגרפית באמצעות יצירת חברת צעירים המגלה מנהיגות ואחריות חברתית. עד היום הוקמו כ-60 מרכזי צעירים בכל רחבי הארץ, מתוכם שלושה יועדו לאוכלוסייה הערבית (דרוזים ובדואים) ([למידע נוסף באתר](#)).
- משרד הכלכלה: המשרד פועל לעידוד תעסוקה בקרב אוכלוסיות חלשות, ביניהן גם אוכלוסיית הערבים. המשרד עושה זאת באמצעות מימון והפעלת מגוון תוכניות בקרב צעירים באמצעות תוכנית תב"ת המופעלת על ידי ג'וינט ישראל. בשנת 2009 נחתם הסכם בין משרד התמ"ת (כיום משרד הכלכלה) לבין

תב"ת להקמת 8 מרכזי תעסוקה לבדואים בנגב בהשקעה של 5.5 מיליון ₪, שיעניקו ייעוץ והכוונה לצעירים במגזר הבדואי וייסעו להם להתמודד מול חסמים המונעים את שילובם בשוק העבודה.

■ משרד ראש הממשלה: הרשות לפיתוח כלכלי במגזר הערבי, הדרוזי והצ'רקסי, שהוקמה על פי החלטת הממשלה 1204 מיום ה-15.02.07 נועדה להביא למימון הפוטנציאל הכלכלי של האוכלוסייה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית באמצעות עידוד פעילויות כלכליות, יצרניות ועסקיות בתוך היישובים הערבים, הדרוזים והצ'רקסים, ושילובם בכלכלה הלאומית. בנוסף, הרשות משמשת גוף תיאום, אינטגרציה, חשיבה ומעקב אחר הפעילות הממשלתית לקידום כלכלי של אוכלוסיות אלו. במסגרת פעילותה בתחום הצעירים הרשות מקדמת הקמת מרכזי תעסוקה לערבים. כמו כן היא פועלת לקידום הנגישות להשכלה גבוהה בקרב ערבים, בין היתר בקרב נשים ערביות מצטיינות. [\(לקריאה נוספת באתר משרד ראש הממשלה\)](#). בין החלטה זו נכללות גם שילוב בהשכלה הגבוהה וחלוקת מלגות. מבין המלגות הללו ניתן למנות את מלגת "אירתקא", המיועדת לסטודנטים לתואר ראשון בני החברה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית, גם מטעם המועצה להשכלה גבוהה. בכל שנה מיועדים כ-800 סטודנטים למלגה. מטרת התכנית היא להגדיל את היקף הסטודנטים מהחברה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית לתואר ראשון בתחומי לימוד מועדפים ולתת הזדמנות לבעלי פוטנציאל ומוטיבציה להשתלב בלימודים. הסטודנטים זכאים לקבל מלגה שנייה, שלישית ורביעית. במסגרת המלגה עליהם להתנדב כ-80 שעות בקהילה. המלגה היא בת 10,000 ₪ לכל אחת מהשנתיים הראשונות ללימודי תואר ראשון ו-8,000 ₪ לכל אחת מהשנים הנותרות להשלמת התואר. [\(למידע נוסף באתר\)](#).

■ המועצה להשכלה גבוהה: המועצה להשכלה גבוהה מפעילה את תוכנית "שער לאקדמיה". תוכנית זו הינה תכנית לעידוד מצוינות אקדמית בקרב צעירים בדואים. מטרת התוכנית היא לפצל את שנת הלימודים הראשונה לשנתיים, ובמסגרתה להעשיר ולהעצים את הסטודנטים בקורסים בשפה העברית, האנגלית, הכרת המחשב ותחומים נוספים. הגם יא פועלת מטעם המל"ג, במגוון מכללות ואוניברסיטאות (המכללה האקדמית אשקלון, מכללת אחוה, מכללת ספיר, אוניברסיטת בן גוריון, האוניברסיטה הפתוחה). בשנת תשע"ט, 385 סטודנטים השתתפו בתוכנית [\(למידע נוסף באתר\)](#).

■ משרד העבודה והרווחה והשירותים החברתיים: משרד העבודה והרווחה והשירותים החברתיים מפעילים את תכנית ריאן בשילוב עם ג'וינט ישראל במטרה ליצור שינוי חברתי מקיף בתחום התעסוקה בחברה הערבית. מרכזי ריאן נועדו לסייע להשתלבות בעבודה ולקידום מקצועי של אוכלוסיות החברה הבדואית, הערבית, הדרוזית והצ'רקסית. מרכזי ריאן באזור הצפון מופעלים על-ידי חברת אלפנאר) חברה לתועלת הציבור. החל מדצמבר 2019 עמותת בעצמי היא המפעילה של מרכזי ריאן באזור המשולש, מרכז ודרום. התוכנית כוללת 21 מרכזי הכוון תעסוקתי: 8 מרכזים לאוכלוסייה הבדואית בנגב, 4 מרכזים לאוכלוסייה

הבדואית בצפון, 3 מרכזים לאוכלוסייה הדרוזית והצ'רקסית בצפון ו- 6 מרכזים לחברה הערבית. ([לאתר הבית](#)).

2. **שירות בצה"ל:** במדינת ישראל חוק שירות החובה פוטר צעירים ערבים (מלבד דרוזים וצ'רקסים) מלשרת בצה"ל. אף על פי כן, המדינה מעודדת צעירים נוצרים, בדואים, צ'רקסים ואף מוסלמים להתנדב. מנתונים לשנת 2013, מידי שנה מתגייסים כ-900-950 דרוזים בגיוס חובה ועד 430 שאינם דרוזים בהתנדבות. המתנדבים באותה שנה הורכבו מ-82% דרוזים, 20% בדואים בגליל, 7% בדואים מהנגב, 5% בקרב הנוצרים ופחות מ-1% בקרב מוסלמים שאינם בדואים (סמוחה ולכטמן, 2015). עד שנת 2015 פעל גדוד שאיחד את כלל המיעוטים בשם גדוד "חרב", וכיום המתנדבים יכולים להשתלב בכל מערכי הלוחמה, תומכי הלוחמה והשירות הכללי של צה"ל.

3. **שירות אזרחי-לאומי:** שירות אזרחי-לאומי פתוח בפני צעירים בני 18 מכלל המגזרים באוכלוסייה הערבית בישראל המוכר כשירות צבאי (משך השירות שנה-שנתיים). בישראל מוכרות 6 אגודות המפעילות מתנדבים ערבים (חלקן גם בשילוב עם מתנדבים יהודים): האגודה להתנדבות, "שלומית", "עמינדב", "בת עמי", עיריית ירושלים, ש"ל והעמותה לשוויון חברתי, שמפעילה רק מתנדבים ערבים (אלמסי, 2014). במסגרת השירות הלאומי-אזרחי, צעירים יכולים להשתלב במגוון שירותים ציבוריים: חינוך (בתי ספר אזרחיים, תיכונים, מעונות יום, חינוך מיוחד); בריאות (קופות חולים, מרפאות, בתי חולים); רווחה (מרכזי יום לקשיש, הוסטלים לנכים, אהלינא); אור ירוק (תקן הקשור לזהירות בדרכים); שירותים הצלה (מכבי אש, מד"א וזהירות בדרכים); בט"פ (משטרה, שב"ס, תוכניות למניעת אלימות ופשיעה בישובים, תקני ביטחון). על-פי נתוני רשות השירות אזרחי-לאומי, בשנת 2014 פעלו כ-748,6 מתנדבים מקרב המגזר הערבי, שבזמנו היוו כ-26% מכלל המתנדבים (לפי חלוקה: 53% מוסלמים, 19% בדואים, 17% דרוזים, 11% נוצרים ו-0.3% צ'רקסים, כאשר 91% מהמתנדבים היו בנות).

4. שנת שירות:

- **חטיבת "אג'יאל" (השומר הצעיר):** חטיבת "אג'יאל" הינה חטיבה הפועלת באופן אוטונומי בתנועת השומר הצעיר, שלה 16 קנים ובהם כ-3000 חניכים (סה"כ, החניכים בחטיבה מהווים כ-20% מחניכי התנועה). צעירים באג'יאל משמשים כמדריכים לבני הנוער, כמובילי שינוי בסביבתם וכפעילים חברתית ומעורבים בקהילה. ([לאתר הבית](#)).

- **מעגל הקינים הערביים של הנוער העובד והלומד:** קינים הערביים של הנוער העובד והלומד פועלים משנת 1983, ומיועדים לצעירים ערביים בכל הגילאים, ביניהם נכון ל-2015, פועלים כ-32 קינים ב-31 יישובים ברחבי הארץ, בהם השתתפו כ-20 אלף ילדים ובני-נוער. הקן הערבי משותף ליהודים ולערבים כאחד, בקבוצות מעורבות מגדרית, כאשר הקן נאמן לאידיאל ההגשמה ורעיון השליחות החברתית וההתנדבותית בחברה הערבית (ארצי ומנדל-לוי, 2012). עבור בני 18 קיימות שתי אפשרויות השתלבות: 1) מתנדבי י"ג

(שנת שירות): בכל שנה נבחרים כ-120 ש"ש הפועלים ברחבי הקינים הערביים בארץ, כאשר במסגרת שנת השירות הם מנהיגים את הנוער על פי חזון התנועה. אף על פי כן, המסלול אינו מוכר על ידי המדינה כ"שנת שירות". 2. מסגרת שירות לאומי אזרחי: נכון לשנת 2015, פעלו כ-140 מתנדבים ומתנדבות במסגרת השירות הלאומי-אזרחי, הפועלים בסיוע לתלמידים חלשים בשעות הבוקר ופעילות חברתית בשעות אחר-צ-ערב. מסגרת זו פועלת מזה 8 שנים, עם 780 בוגרים שהשתתפו באחת משתי המסגרות הללו במשך שנה או שנתיים. מתכונת זו מוכרת על ידי המדינה כשירות צבאי לכל דבר. ([לאתר הבית](#)).

▪ "שנת קהילה" של מכון אג'יק בנגב: מאז 2002, מכון אג'יק בנגב מאפשר לצעירים ערבים ויהודים לעבור שנה של פעילות בקהילה והעשרה אישית, הבנויה מסדנאות והשתלמויות, פרויקטים קהילתיים והתנדבותיים וחיזוק השותפות בין צעירים יהודים לערבים. התוכנית מיועדת לבני 18, ונמשכת במשך שנה. המטרה היא לעודד את חזון החברה המשותפת. עד 2017 השתתפות בתוכנית כ-500 צעירים, והוא פועל בהיקף של 4 קבוצות: שתי קבוצות בנגב, קבוצה בלוד (בשיתוף עם עמותת אזרחים בונים קהילה) וקבוצה ביפו (בשיתוף עם עמותת סדאקה-רעות). בכל מחזור משתתפים כ-70 צעירים וצעירות ([אתר הבית](#)).

5. מכינות קדם צבאיות:

▪ המכינה למנהיגות בדואית בגליל (מרכז מעשה): מסגרת המיועדת לצעירים בני 18 בני העדה הבדואית הפועלת בגליל (קיבוץ עין דור), הפועלת במסגרת חצי שנתית. משתייכת למרכז מעשה. במהלך המכינה הם מטיילים, מקבלים שיעורי העשרה, חווים התנסות צבאית כדוגמת ניווטים ומסעי אלונקות, ביקור באתרים מרכזיים (הר הבית, כנסת ישראל) ומתנדבים בקהילה. במסגרת המכינה משתתפים כעשרות בודדות של משתתפים בלבד המיועדים לעשות שירות צבאי ([אתר הבית](#)).

▪ המכינה הקדם-צבאית "כרם אל": מכינה הפועלת משנת 2008 וממוקמת בדליית אל כרמל. המכינה מכוונת עבור דרוזים בוגרי י"ב (ומשנת 2016 גם יהודים). במסגרת המכינה החניכים לומדים ערכים של מנהיגות, תרומה בקהילה, היכרות עם החברה הישראלית, ידיעת הארץ ומורשת קרב. כיום ישנם 207 בוגרים של המכינה, מתוכם 27 שהשתלבו לקצונה (מועצת המכינות הקדם צבאיות, 2020). לקראת סוף המכינה זכאים החניכים להטבות מיוחדות, כמו ביצוע מבחנים חוזרים לקב"א ולדפ"ר. כמו כן, חניכי המכינה מקבלים עדיפות בעת שיבוצם לצה"ל. ([למידע נוסף באתר המכינה](#)).

6. מכינות קדם אקדמאיות:

▪ מכינת אלקאסמי: מכינה זו מיועדת למועמדים המבקשים להתקבל ללימודים אקדמיים במכללת אלקאסמי (באקה אל-ע'רביה) באחד מחוגי הפקולטה למדעי החברה והרוח שלא על סמך ציוני בגרות, אלא על סמך הישגיהם במכינה. הלימודים מתפרשים על פני ארבעה - חמישה ימים בשבוע, בשעות הבוקר ואחר הצהריים למשך שנת לימודים אחת (שני סמסטרים). במסגרת המכינה נלמדים המקצועות הבאים:

אנגלית, מתמטיקה, יסודות לשון ערבית, הבעה ולשון עברית, יישומי מחשב, אוריינות אקדמית ושני קורסי מבואות למדעי הרוח והחברה: פסיכולוגיה חינוכית ושיטות מחקר. [\(למידע נוסף\)](#).

- מכינה קדם אקדמית שנתית לדוברי ערבית בשילוב אולפן לעברית - עזריאלי מכללה אקדמית להנדסה ירושלים [\(למידע נוסף\)](#).
- מכינה ייעודית לחינוך לדוברי ערבית – מכללת אחווה. [\(למידע נוסף\)](#).

7. עמותות

- תוכנית "דורוב" של מרכז מעשה: התוכנית מפעילה צעירים להתנדבות ומיועדת לבני 18-23 בוגרי תיכון. בבקרים הצעירים פועלים במסגרות חינוך פורמאליות, בתוכניות של חונכות לימודית וחברתית ואחר הצהרים במסגרות א-פורמאליות, בהתאם לצרכים מקומיים ויכולות המתנדבים (40 שעות שבועיות, 5 ימים בשבוע). בנוסף, המתנדבים מתנסים בהפעלת יוזמות חברתיות בקהילה. כמו כן המשתתפים מקבלים כלים להכנה לעולם התעסוקה, לומדים הנגשה למקורות מידע, נפגשים עם מנחה קבוצתי אחת לשבועיים במסגרת שיחות אישיות וקבוצתיות. התוכנית פועלת בעכו, כמאנה, ואדי סלאמה, דיר אל-אסד, איבטון, ראס עלי, נחף, חואלד, ואדי סלאמה, חוסינייה, שעב, בענה, שיח' דנון, מג'ד אלכרום, זרזיר, בוסמת טבעון, זבידאת, חלף, אכסאל, נצרת, אעבלין, משהד, מזרעה, ג'דידה- מכר, ג'יש גוש חלב, כסיפה, טורעאן, תרשיחא. [\(למידע נוסף באתר העמותה\)](#).
- העמותה הערבית לתרבות (Arab Culture Association): ממוקמת בחיפה, העמותה הערבית לתרבות מקדמת ערבים צעירים (18-25) ללימודים בהשכלה הגבוהה, בעיקר לתואר ראשון. העמותה מחלקת מלגות בכל שנה ל- 250 סטודנטים על סך \$3000-\$2000 לאורך כל התואר הראשון. העמותה מעבירה בנוסף סדנאות למנהיגות, לימודי השפה הערבית, חיזוק הזהות הפלסטינית ועידוד למעורבות חברתית. [\(לאתר הבית\)](#).
- "גרעין בשותפות" של מרכז מעשה: פרויקט "גרעין בשותפות" של מרכז מעשה הינו מסלול מיוחד של התנדבות משותפת לצעירים יהודים וערבים במסגרות חינוך פורמאליות ובלתי פורמאליות יהודיות וערביות. במסגרת התוכנית חברי הגרעין פועלים בעיר עכו בשעות הבוקר ואחר הצהריים, מבצעים מיזמים משותפים, ימי למידה ושיח דו לאומי, עוברים הכשרות וסדנאות להעמקת ההיכרות, לגיבוש הזהות, וליצירת בסיס ערכי משותף. תכנית גרעין בשותפות מורכבת מ- 20 צעירים מאוכלוסיות שונות: קבוצה ערבית-מוסלמית תושבי העיר עכו, וקבוצה יהודית הכוללת יוצאי אתיופיה, מסורתיים, וחילוניים מכל הארץ המתגוררים בעכו. התוכנית פועלת בשני גרעינים: 8-10 צעירות מתוכנית "דורוב" - צעירות מוסלמיות, תושבות העיר עכו, אשר מבצעות שירות לאומי-אזרחי בעיר; 8-10 צעירים מ"גרעין איתן" - צעירים וצעירות יהודים, תושבי כל הארץ, אשר מתגוררים בדירה בעכו ומבצעים שנת שירות במסגרת נח"ל קהילתי בעיר.

הצעירים הינם תושבי הפריפריה הכלכלית-חברתית, חלקם בוגרי פנימיות, חלקם יוצאי אתיופיה. מלבד זאת, מרכז מעשה מפעיל בכל רחבי הארץ מרכזי צעירים המיועדים לכל רצף הגילאים עבור ערבים, דרוזים, צ'רקסים, בדואים ונוצרים (וגם בעבור יהודים חילוניים, אתיופים וחרדים) ([אתר הבית](#)).

תוכניות התערבות עבור צעירים חרדים

1. תוכניות ממשלתיות

- הוועדה לתכנון ולתקצוב (הות"ת) מטעם המועצה להשכלה גבוהה: הות"ת בשיתוף עם המועצה להשכלה גבוהה (המל"ג) מפעילה קמפוסים אקדמאיים ייעודיים לחרדים בשם מח"רים (מסגרות חרדיות). תוכנית המח"רים החלה לפעול בשנת 2012 ומאז פועלים כ- 10 מח"רים בפריסה ארצית. הוועדה מתקצבת כל סטודנט בסכום של 1,230-1,410 ש. בשנת 2014 למדו באותם עשרת מח"רים כ- 1,006 סטודנטים חרדים מתוך 4,855 הסטודנטים החרדים שלמדו במוסדות להשכלה גבוהה באותה השנה (פידלמן, 2014). בנוסף ללימודים המותאמים להלך הרוח החרדי, הות"ת מציעה תוכנית הלוואות ומלגות לסיוע בשכר הלימוד בהתאם לתנאים (מצב סוציו-אקונומי למשל). בנוסף, הות"ת ומל"ג מעניקות בכל שנה תקצוב מיוחד למוסדות ההשכלה הגבוהה לפי מספר הסטודנטים מרקע חרדי הלומדים בהם. תקציבים אלו נועדו לשיעורי תגבור, מערך ליווי וחונכות לימודים, תמיכה אישית, סדנאות, אוריינטציה, הכנה לעולם התעסוקה ועוד. על פי מודל התקצוב, סכום המרכיב המוסדי נע בין 950,000 במוסד בו יש עד 200 סטודנטים מתוקננים (ל- 5,344,000 ש) במוסד בו מעל 1,002 סטודנטים.
- תמיכת משרד החינוך: משרד החינוך מסייע במימון הלימודים של סטודנטים חרדים בתשע מכינות קדם אקדמאיות במכללות האקדמאיות לחינוך שתחת סמכות משרד החינוך. קהל היעד הוא סטודנטים חרדים בגילאי 19-26 (גברים חרדים – עד גיל 36 שנים), שאינם זכרים לסיוע מהקרן לקליטת חיילים משוחררים (אבגר, 2018). ככלל, הסיוע אינו מיועד למסיימי שירות צבאי או שירות לאומי-אזרחי או למי שמשוחרר מתחת לתקופה של 12 חודשים. הזכאות נקבעת בוועדות מוסדיות של משרד החינוך, והסיוע מועבר ממשד החינוך ישירות למכינה אחת חודש. בין השנים 2013/4-2014/5 מעל 1,000 לומדים ב- 35-40 מכינות נתמכו בסיוע משרד החינוך בעלות של 910 מיליון ש"ח בשנה, ובשנת 2016/7 ירד התקציב ל- 550 סטודנטים ו- 7 מיליון ש"ח בשנה.
- הקרן לקליטת חיילים משוחררים של משרד הביטחון: הקרן לקליטת חיילים משוחררים של משרד הביטחון מתקצבת מוסדות בגין לימודיהם של חיילים משוחררים. מלגות לחיילים חרדים משוחררים ניתנות בסיועה של קרן גרוס בשיתוף הקרן לקליטת חיילים משוחררים. המלגה מיועדת עבור חיילים משוחררים אשר שרתו לפחות שנה אחת בשירות צבאי / לאומי-אזרחי, שטרם מלאו 5 שנים מיום שחרורם, ומסיימי שירות לאומי-אזרחי הלומדים 12 שעות שבועיות במוסד לימודים בארץ המאושר ע"י המועצה להשכלה גבוהה. ([למידע נוסף באתר](#)).

▪ המשרד לשוויון חברתי – "רשות הצעירים": רשות הצעירים במשרד לשוויון חברתי הוקמה מתוקף החלטת ממשלה מס' 2880 מיום 23 ביולי 2017, על מנת לפעול לקידום אוכלוסיית הצעירים (18-35) בישראל, להגביר את מעורבותם בעניינים ציבוריים, לתמוך בהם ולהוות כגורם מגשר בינם לבין הממשלה, לקדם אסטרטגיות לטובת צעירים בישראל, לזהות קבוצות בקרב אוכלוסיית הצעירים שאינן מקבלות מענה ממשלתי מספק לצרכיהן ולפעול בכדי להנגיש ולהתאים להם מענים מתאימים (משרד ראש הממשלה, 2017). הקמת הרשות היא אחת מבין התוכניות האסטרטגיות של המשרד לשוויון חברתי לקידום צעירים, לשלב אותם בהתוויות מדיניות והחלטות ממשלתיות ובכדי ליצור מענים בקנה מידה רחב עבור כלל אוכלוסיות הצעירים בישראל. ([לקריאה נוספת על פעילות הראשות](#)).

2. **שירות צבאי בצה"ל**: (כפי שתואר בתת הפרק "השתלבות בוגרים צעירים מאוכלוסיית הערבים והחרדים בצבא", בפרק הקודם).

3. **שירות אזרחי-לאומי**: בעקבות ביטול חוק דחיית שירות לתלמידי ישיבה שתורתם אומנותם (חוק טל) על-ידי בג"ץ, ובהתאם לחוק השירות הלאומי האזרחי לשנת 2014, תלמידי ישיבות רשאים לשרת בשירות לאומי-אזרחי במקום השירות בצה"ל (אלמסי, 2014). המשרתים יכולים להשתלב בשירות אזרחי-ביטחוני או שירות אזרחי-חברתי, והם זכאים לדמי כלכלה ונסיעות במהלך השירות, ובסיומו הם זכאים לאותן ההטבות של חיילים משוחררים (בהתאם לתקופת השירות). בשנת 2017 למשל, השתתפו שירות הלאומי-אזרחי כ- 626 גברים חרדים בלבד לשירות האזרחי (מלאך וכהנר, 2018). גיל המתנדבים הממוצע עומד על 27.5 שנים, כאשר 42.6% מהמתנדבים הינם בקבוצת הגיל 22-26. כל המשרתים החרדים בשירות הלאומי-אזרחי מופעלים על ידי ארגון "חברים" מטעם הרשות לשירות הלאומי-אזרחי. ([מידע נוסף באתר](#)).

4. מכינות קדם צבאיות

▪ מכינת "הררי ציון": מכינה הממוקמת באלי-עד, שנוסדה עבור צעירים חרדים המיועדים לשרת באחת מן היחידות החרדיות בצבא. מטרת המכינה היא להכין אותם לקראת השירות, לחזק את ביטחונם האישי והרוחני, לערוך עבורם היכרות עם המסגרת הצבאית, על-מנת למנוע סטייה מדרך התורה בה גדלו והתחנכו. כחלק מתוכנית הלימוד יוצאים כל תלמידי המכינה וצוות ההדרכה והניהול לסיורי לימוד חיצוניים, סדנאות ומפגשי הכרות בתחומי ההכרות עם המסגרת הצבאית, סיורי חינוך, מורשת וערכים מלווים בהסברים תורתיים-היסטוריים. ([למידע נוסף](#)).

5. מכינות קדם אקדמאיות

מכיוון שרוב התלמידים החרדים אינם לומדים לבגרות, אלו המעוניינים ללמוד במוסדות ללימודים גבוהים ואין להם תעודת בגרות או שציוני הבגרות שלהם אינם מספיקים בכדי להתקבל, רשאים לפנות או להשלמת בגריות או למכינות קדם אקדמאיות שמפעילות המוסדות ללימודים גבוהים. כיום ישנן 9 מכינות קדם אקדמאיות באופן

מותאם לגברים ולנשים חרדים וחרדיות, הממומנות על ידי המל"ג, הות"ת ומשרד החינוך. כל מוסד להשכלה גבוהה מציע מכינות ומסלולים שונים. להלן רשימת המכינות ([למידע נוסף אודות כל מכינה](#)):

- אוניברסיטת בר אילן (מח"ר חרדים)
- הטכניון – מח"ר חרדים
- האוניברסיטה העברית – מכינת חרדים
- המסלול האקדמי המכללה למנהל – המכינה החרדית בני ברק
- הקריה האקדמית אונו – מכינה חרדית (ירושלים) ומכינה חרדית (אור יהודה)
- האקדמיה לאומנויות ועיצוב בצלאל – מכינה לחרדיות
- המכללה האקדמית אשקלון – מח"ר חרדים
- המכללה האקדמית הדסה – מח"ר חרדים (קמפוס שטראוס)
- המכון האקדמי טכנולוגי חולון – מסלול מכינת לחרדים
- מכון לב (ירושלים) – מח"ר חרדים
- אוניברסיטת חיפה – מבח"ר (חרדים)

6. עמותות

- **תב"ת (ג'וינט ישראל):** תב"ת היא היוזמת של חלק גדול מהתוכניות המיועדות לאוכלוסייה החרדית בתחומי השכלה ותעסוקה. היא מפעילה 4 תוכניות ספציפיות עבור חרדים:
 - "חרדים לעתידם" ו"פרנסה בכבוד" בשיתוף עם משרד הכלכלה – תוכנית שנועדה לגברים חרדים בני 23 ומעלה על מנת לחזק את יציאתם להשכלה הגבוהה ולתעסוקה. במסגרת התוכנית השתתפו עד כה כ- 1,000 גברים חרדים. התוכנית כוללת איתור, מיון וליווי של המשתתפים, הקניית מיומנויות תעסוקתיות ושיעורי עזר. פועלת משנת 2009. ([למידע נוסף](#)).
 - תוכנית שח"ר – נועה לשלב גברים חרדים במסגרות צבאיות מקצועיות וכך מאפשרת לרכוש ניסיון מקצועי ותעסוקתי תוך כדי מילוי חובת השרות הצבאי ([למידע נוסף](#)).
 - תכנית חנוך: מיועדת לתת מענה תעסוקתי לבחורי ישיבה צעירים לא נשואים הנמצאים במסגרות של ישיבות לנושרים. התוכנית מתוכננת לטפל לפחות ב- 300 צעירים מדי שנה. התוכנית מציעה הכשרות מקצועיות, לימוד בגרויות אקסטרניות, אקדמיה, צבא והשמה ישירה, וקורסי אנגלית המכוונים להכשרה מקצועית. ([למידע נוסף](#)).
 - תוכנית ח"ן: מיועדת עבור צעירות בגילאי 18-20, הלומדות הכשרה חלופית בסמינרים של בית יעקב, המוכרים על-ידי משרד החינוך. היא מציעה הכשרות מקצועיות, לימוד בגרויות אקסטרניות, אקדמיה, צבא והשמה ישירה, וקורסי אנגלית המכוונים להכשרה מקצועית. ([למידע נוסף](#)).
- **קרן "קמח" (קידום מקצועי חרדי):** הקרן הוקמה בשנת 2007 בירושלים במטרה לסייע לאברכים צעירים במציאת תעסוקה ולעודד לימודים בהשכלה הגבוהה. הקרן מעניקה מלגות בגובה 60%-70 מסך שכר הלימוד ומפעיל מרכז הכוון תעסוקתי. קהל היעד של הקרן הינו גברים בגילאי 20-24, כאשר נשים מקבלות סיוע בשכר לימוד רק עבור מקצועות פרא-רפואיים. הקרן מפעילה תוכנית מלגות ייחודית בשם "אבני דרך",

שעד כה נהנו ממנה כ- 9,000 סטודנטים, כ- 52% הם עבור הכשרה מקצועית, 30% עבור לימודים אקדמיים ו- 3% עבור לימודי הנדסאות. במרכזי ההכוון של הקרן הושמו 1,023 בוגרים בתעסוקה. במעקב אחר מסיימי התואר שקבלו סיוע מהקרן, עולה כי 2,000 סיימו את לימודיהם האקדמאים, 755 השתלבו בתעסוקה ושכרם גבוה משכר מינימום. ([למידע נוסף באתר](#)).

■ תוכנית "חרדים לאקדמיה" של עמותת ידידות טורונטו: תכנית חרדים באקדמיה של קרן ידידות טורונטו החלה את דרכה בשנת 2006, ומלווה כיום כ-10,000 סטודנטים הלומדים ב-50 מוסדות לימוד וב-75 תחומי לימוד שונים, וכ-3,000 בוגרים של התוכנית. היא מיועדת לגברים ונשים חרדים בגיל +18 המעוניינים להשתלב במוסדות להשכלה גבוהה. במסגרת התוכנית, סטודנטים חרדים מקבלים מלגות וליווי, הכולל ימי עיון, סדנאות להקניית אוריינות למידה וקורסי תגבור במקצועות האנגלית והמתמטיקה. כמו כן מתנהל מעקב וליווי לאיתור קשיים, וניתנת אפשרות ליעוץ תעסוקתי וסיוע בהשתלבות בעבודות סטודנטיליות במהלך תקופת הלימודים. כמו כן ישנו ליווי לקראת סיום הלימודים בהשתלבות בשוק העבודה (סדנאות, סיוע בכתיבת קורות חיים, סיוע בחיפוש עבודה והכנה לראיונות עבודה). ([למידע נוסף באתר](#)).

נקודות מפתח:

- ∴ בשנים האחרונות יש יותר ויותר תוכניות מימון ממשלתיות לעידוד ההשתלבות בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה עבור צעירים הן במגזר החרדי והן במגזר הערבי.
- ∴ כמות המענים במסגרות שאינן ממשלתיות (שנת שירות, מכינות קדם צבאיות ולימודי עתודה) עדיין אינן ברות השוואה לכמות המסגרות הקיימות היום עבור צעירים יהודים חילוניים.
- ∴ עבור חרדים באופן ספציפי, לא נמצאה כל מסגרת מקבילה ל"שנת השירות" החילונית (מלבד השירות האזרחי-לאומי), אך כן קיימות כאלו עבור צעירים ערבים.
- ∴ מספר הצעירים מתנדבים הערבים בשירות האזרחי-לאומי גבוה באופן משמעותי ממספר הצעירים המתנדבים החרדים בשירות האזרחי-לאומי.
- ∴ מהעולה בספרות, פועלת כיום רק מכינה קדם צבאית אחת עבור בדואים, אחת עבור דרוזים ואחת עבור חרדים.
- ∴ ככלל, קיימות יותר מסגרות מעשירות (שנת שירות, התנדבות בקהילה) עבור אוכלוסיית הצעירים הערבים לעומת אוכלוסיית הצעירים החרדים.
- ∴ מספר המכינות הקדם אקדמאיות המציעות מסלול ייחודי עבור אוכלוסיות הצעירים הערבים נמוכה נמוך מאלו המיועדות לצעירים חרדים.

מטרתה של סקירת ספרות זו הייתה לבחון את המענה הקיים כיום בישראל לצעירים חרדים וערבים הנמצאים בשנת הפער תוך התייחסות למסגרות הפועלות בתחום זה, שהן ייעודיות לשתי קבוצות אלה. להלן עיקרי הממצאים העולים מסקירה זו והמסקנות הנגזרות ממנה.

תקופת הבגרות הצעירה, שמקובל לסמן את תחילתה עם הגעת הצעיר לגיל 18 ועם סיום לימודיו הפורמליים, הינה תקופה מכוננת עבור עתידם של צעירים רבים ברחבי העולם המערבי ובמדינת ישראל בפרט. שנה מכריעה במיוחד במהלך תקופה זו היא שנת הפער, שנה בה הצעירים לוקחים פסק זמן מכל מסגרת פורמלית המהווה חלק ממסלול ארוך יותר של קריירה כדי לצבור התנסויות התנדבותיות, מקצועיות ותעסוקתיות ועל מנת לחוות חוויות ייחודיות של פעם בחיים (כמו טיול בחו"ל). אחד המאפיינים המרכזיים של תקופת הבגרות הצעירה, בפרט של שנת הפער, הוא ההתחלה של פרק חדש בחיים המצריך קבלת החלטות עצמאיות לגבי העתיד. מסקירת ספרות זו עולה, כי התחומים המרכזיים המעסיקים ביותר צעירים, אשר בהם הם מוצאים את עצמם מקבלים החלטות משמעותיות הם: זוגיות, השכלה גבוהה וקריירה. יחד עם זאת, המשקל המיוחס לכל אחד מהתחומים הללו משתנה במידה רבה בין המגזר היהודי (הלא חרדי) החרדי והערבי. כך, צעירים ערבים מייחסים חשיבות גבוהה יותר לחינוך ולהשכלה ופחות חשיבות לחיי המשפחה (לעומת חרדים ויהודים לא חרדים), בעוד שחרדים מייחסים חשיבות גבוהה יותר לרווחה וחיי המשפחה ופחות חשיבות לתעסוקה (לעומת חרדים ויהודים לא חרדים).

עבור רוב היהודים הלא חרדים, פרק הבגרות הצעירה מתחיל עם התגייסותם לצבא, בעוד שאחרים דוחים את השירות ופונים למסגרת "שנת פער" – כאשר המרכזיות שבהן הן המכינות, שנות השירות ולימודי העתודה. עוד עולה מסקירה זו, כי מסגרות שנת הפער בישראל משפיעות לחיוב על פיתוח מיומנויות "רכות" ועל שיעור ההשתלבות בהשכלה הגבוהה, וכן מעלות את הסיכוי להשתלב בתפקידים גבוהים בצבא. הגורמים הבולטים ביותר שנמצאו כמגבירי מוטיבציה להשתלב במסגרות שנת הפער הם ההכרה ביתרונותיה הרבים (סיכויים גבוהים להשתלב בתפקידי מפתח בצבא, בהשכלה הגבוהה ובמקצועות בולטים בתעסוקה), וכן "לחץ חברתי" ונורמות חברתיות רווחות לפיהן שנת הפער היא מסגרת אופנתית שצעירים רבים משתלבים בה (החשש "לפספס").

ממצאי הסקירה הנוכחית מצביעים על כך שהכינוי המקובל ביותר בספרות המחקרית לשנה הנידונה לעיל הוא "שנת פער" (Gap Year). אולם, בעוד קיימת הסכמה על השם הניתן לשנה זו, בולט היעדר קונצנזוס בנוגע לטווח הגילאים אליו מכוונות מסגרות שנת הפער, וכן לגבי התוכן, המשמעות והפעילויות הנוצקים לשנה זו. על כן, על הצעיר לבחור את המסגרת המתאימה לו ביותר מבחינת התוכן שהיא מציעה.

עבור צעירים ערבים וחרדים, תקופת הבגרות הצעירה עלולה להיות מורכבת ומאתגרת במיוחד לאור החסמים החברתיים, הפוליטיים, הכלכליים והתרבותיים הניצבים ביניהם. עבור הצעירים הערבים, חסם השפה מהווה חסם עיקרי, ולאחריו אפליה תעסוקתית, חוסר היצע במקצועות רפואיים, ואי-המחויבות שלהם להתגייס לצבא. הללו מובילים, בתורם, להשתלבות נמוכה יותר בהשכלה הגבוהה, פנייה לעבודות כפיים כבר מגיל צעיר, מעבר ללימודים בחו"ל ומייצרים תופעה של "חוסר מעש". עבור הצעירים החרדים, הגורם העיקרי הוא ההתנגשות בין אורח חייהם הדתי-שמרני לבין אורח החיים החילוני, וכן השתייכותם לקהילה ולתרבות שאינם תומכים בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה. המשותף לצעירים חרדים וערבים באופן בולט הוא החסם הכלכלי.

חרף החסמים, בשנים האחרונות חלה מגמה של עלייה בקרב הצעירים הערבים והחרדים המשתלבים בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה, עלה שיעור המתנדבים בקרב השירות האזרחי-לאומי בעיקר בקרב הצעירים הערביים ונפתחו עוד מסלולים צבאיים המיועדים לחרדים. כמו כן, ניתן להצביע על עלייה בכמות תוכניות ההתערבות הלא-ממשלתיות השונות, שחלקן נועדו לסייע בבחירת תחומי הלימוד ובהכוון תעסוקתי, כגון: תוכנית "ריאן", תב"ת וקרן קמח), וחלקן הן תוכניות התנדבות המחנכות למנהיגות, למעורבות בחברה הישראלית ולבניית זהות עצמית, כדוגמת שנת השירות של מכון אגיק עבור הצעירים הערבים, למשל).

מסגרות שנת פער רבות נפתחו עבור צעירים ערבים וחרדים בשל שתי סיבות בולטות: ראשונה היא ההכרה באוכלוסיות אלו כאוכלוסיות קריטיות לפיתוח הכלכלה בחברה הישראלית, ושנייה היא הצטרפותה של ישראל למדינות ה-OECD, שאחת מההתחייבויות שלה היא צמצום הפערים הכלכליים בקרב קבוצות מיעוט. לאור הממצא, לפיו תחומי עניין במסגרת קבלת ההחלטות של בוגרים צעירים משתנה במידה ניכרת בין מגזר למגזר, מן הראוי כי מסגרות שנת הפער עבור צעירים ערבים וחרדים ייקחו בחשבון את מאפייניה של כל אחת מהאוכלוסיות כמו גם את צרכיה ואת התרבות שלה. כך למשל, מסגרת המבקשת לשלב חרדים בפעילות קהילתית והתנדבותית תהיה חייבת לשלב תכנים הקשורים ליראת שמים, תפילות ולימוד תורה ולהקפיד על הפרדה מגדרית וכשרות.

למרות העלייה הניכרת בשיעור ההתערבויות המיועדות לחרדים ולערבים, כמות המסגרות הלא-ממשלתיות (שנת שירות, מכינות קדם צבאיות ולימודי עתודה) המיועדות לאוכלוסייה החרדית והערבית עדיין נמוכה בהשוואה למסגרות החילוניות. בעוד שעבור הערבים נמצאו 3 מכינות קדם צבאיות וכן מכינה קדם צבאית אחת בעבור החרדים, לא ניתן להשוות אותן ל-47 המכינות הקדם צבאיות הקיימות היום עבור צעירים יהודים שאינם חרדים (אלו המכינות התורניות, הכלליות והמעורבות⁶) (ויניגר, 2017). עבור חרדים באופן ספציפי, לא נמצאה כל מסגרת מקבילה ל"שנת השירות" המיועדת עבור יהודים לא חרדים (מלבד השירות האזרחי-לאומי), בעוד שעבור ערבים נמצאו רק 3 תוכניות ייעודיות לשנת השירות, זאת בהשוואה ל-115 מסגרות שנת

⁶ מסגרות מעורבות – הכוונה למסגרות המערבות יהודים חילונים ויהודים דתיים (לרוב דתיים-לאומיים).

השירות בקרב אוכלוסיית היהודים-חילוניים (אבגר, 2015). ממצאי הסקירה מציעים, כי כיום פועלת רק מכינה קדם צבאית אחת עבור בדואים, אחת עבור דרוזים ואחת עבור חרדים, וכי, ככלל, קיימות יותר מסגרות מעשירות (שנת שירות, התנדבות בקהילה) עבור אוכלוסיית הצעירים הערבים לעומת אוכלוסיית הצעירים החרדים. בשירות האזרחי-לאומי, הפתוח בפני צעירים חרדים וערבים כאחד, נמצא כי שיעור המתנדבים הערבים גבוה בהרבה מזה של החרדים בשנים האחרונות, כאשר רוב המתנדבות הן בנות (91% מהמתנדבים במגזר הערבי). הסקירה מצביעה על כך שגם בקרב הצעירים החרדים וגם בקרב הצעירים הערבים, שיעורי ההשתלבות בשירות האזרחי-לאומי, בהשכלה הגבוהה ובתעסוקה גבוה יותר בקרב הנשים לעומת הגברים, כאשר בפרספקטיבה מגזרית, הסיבות לכך שונות זו מזו. מסקנה זו קשורה לכך שהגברים הערביים פונים יותר לעבודות כפיים, בעוד שבחברה החרדית הסיבה לכך היא שהאישה מתפקדת כמפרנסת העיקרית. לפיכך, ניתן לסכם כי פערי ההשתלבות המגדריים בשירות ההתנדבותי, בהשכלה ובתעסוקה, נובע בעיקר על הרקע התרבותי של שתי אוכלוסיות אלו, ואינו בהכרח מתקשר לאפליה מכוונת או חסמים מגדריים מצד בעלי סמכות. לסיכום, תמונת המצב הנוכחית מצביעה על מגמה של עלייה במודעות למצבם ולצרכיהם הייחודיים של הבוגרים הצעירים הן בחברה הערבית והן בחברה החרדית, מודעות שמקבלת ביטוי הן בתיאוריה והן במעשה. על אף ש"שנת הפער" עדיין לא מוכרת בישראל כנושא מחקר רשמי, שיטתי וסדור, בהסתמך על מבט תיאורטי אוניברסלי וכן על מחקרים יישומיים מקומיים, שנה זו מקפלת בתוכה את הפוטנציאל להוות מסגרת להכוונה להקניית כלים, לטיפוח יכולות וכישרונות ולביסוס בטחונו האישי של הבוגר הצעיר, הן הערבי והן החרדי. כך, יקבלו אותם צעירים נקודת פתיחה טובה יותר לתקופת הבגרות הצעירה, וישכילו לקבל החלטות בצורה המותאמת להם ביותר על סמך יכולותיהם, כישרונותיהם וסט הערכים שהם יאמצו במסגרת שנה זו.

ביבליוגרפיה

- אבגר, ע' (2014). *שנת שירות – הסדרה ותקצוב*. הכנסת: מרכז המחקר והמידע.
- אבגר, ע' (2018). *סיוע ממשלתי לאנשים מרקע חרדי בתחום ההשכלה הגבוהה*. הכנסת: מרכז המחקר והמידע.
- אלמסי, א' (2018). *שירות צבאי של חרדים וחרדים לשעבר*. הכנסת: מרכז המחקר והמידע.
- אקשטיין, צ' ודהן, מ' (2011). *הצעירים הערבים בישראל*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה (פורום קיסריה לכלכלה וחברה).
- ארצי, א' ומנדל-לוי, נ' (2015). *שנת שירות ומכינות, ארגוני צעירים ותנועות נוער*. האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים והיזמה למחקר יישומי בחינוך. אוחר מתוך: [קישור](#)
- אתר משרד הביטחון (2020). *קוראים לך – מכינות קדם צבאיות*. נדלה ב-7 במאי, 2020 מתוך: [קישור](#)
- אתר משרד החינוך - מכינות קדם צבאיות (2020). אוחר ב-7 במאי, 2020 מתוך: [קישור](#)
- ג'ברין, י' (2010). *תעסוקת ערבים בישראל: האתגר של הכלכלה הישראלית*. המכון הישראלי לדמוקרטיה (פורום קיסריה לכלכלה וחברה).
- גל, ר' וזטקובצקי, א' (2011). *שילוב חרדים: מודל, תסריטים ומיפוי*. חיפה: מוסד שמואל נאמן.
- גל, ר' ומלאך, ג' (2011). *חרדים צעירים*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- הורוביץ, א' (5 בדצמבר, 2018). *למה שהמפעל המדהים הזה יהיה פתוח רק לחזקים?* *מקור ראשון*. נדלה ב-7 במאי, 2020 מתוך: [קישור](#)
- הלמ"ס (2016). *השכלה גבוהה בישראל – נתונים נבחרים לשנת תשע"ו (2015/2016)*.
- הנדלס, ש' (2012). *סקר מעסיקים שוויון הזדמנויות בסקטור הפרטי והציבורי*. משרד התמ"ת.
- ויניגר, א' (2017). *מכינות קדם צבאיות*. הכנסת: מרכז המחקר והמידע.
- ועדת החינוך, התרבות והספורט, פרוטוקול מס' 17, 27 במאי 2013.
- זעירא, ע', בבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). *צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות: דוח מחקר מסכם*. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.
- זרחוביץ, ע' (15 במאי, 2018). *מכינות קדם צבאיות: מפעל ציוני, מועדון סגור או חממה למנהיגות? גלובס*. נדלה ב-7 במאי, 2020 מתוך: [קישור](#)

חדאד חאג' יחיא, נ' ואסף, ר' (2017). החברה הערבית בישראל תמונת מצב חברתית-כלכלית ומבט לעתיד. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

נאהן-סטרבצ'נסקי, פ', עמיאל, ש', קונסטנטינוב, צ" (2016). מצבם של צעירים בישראל בתחומי חיים מרכזיים. ירושלים: מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.

כהן, ע', אלוביץ', ט' וגלובע ע' (2015). מדיניות לאומית לקידום צעירים בישראל - קרן גנדיה. אוחר מתוך: [קישור](#)

כהן, ע' וטלמור, ש' (2017). דו"ח מצב הצעירים הראשון. התאחדות הסטודנטים והסטודנטיות בישראל. אוחר מתוך: [קישור](#)

מזר, י' (2018). ההבדלים בין המגזרים הציבורי והפרטי במיומנויות העובדים המשכילים ובתשואה שהמיומנויות משיאות לשכר, והקשר בין שני המשתנים: עדויות מסקרי PIACC. בנק ישראל: חטיבת המחקר.

מיטב (2020). העתודה האקדמית מידעון לשנת הלימודים 2020-2021, תשפ"א. אוחר מתוך: [קישור](#)

מיעארי, ס', וחדאד חאג' יחיא, נ' (2017). חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל. דו"ח מחקר. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלאך, ג', וכהן, ד' (11 בדצמבר, 2014). חרדים לשירות המדינה. המכון הישראלי לדמוקרטיה. אוחר מתוך: [קישור](#)

מלאך, ג' וכהנר, ל' (2018). שנתון החברה החרדית בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה. אוחר מתוך: [קישור](#)

מלחי, א', כהן, ב', וקאופמן, ד' (2008). "חרדים לעתידם": עמדות וחסמים ביחס ללימודים גבוהים במגזר החרדי. מכון ירושלים לחקר ישראל.

מלחי, א' (2010). השתלבותם של חרדים בעלי השכלה גבוהה או מקצועית במקומות עבודה. מנהל מחקר וכלכלה: משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה. אוחר מתוך: [קישור](#)

מני-איקן, ע' ורוזן, ד' (2018). דוח סיכום הערכת מכינה קדם צבאית לנוער בסיכון מכינה בצמיחה ממכינה בהקמה למכינה מוכרת. מכון הנרייטה סאלד.

משרד ראש הממשלה (2017). החלטת הממשלה 2880 - הקמת רשות צעירים ושיתוף צעירים וצעירות בגופים שונים בקבלת החלטות ובהתוויית מדיניות. נדלה ב-7 במאי, 2020 מתוך: [קישור](#)

סמוחה, ס' ולכטמן, ז' (2015). חציית קו אדום: הטלת חובת שירות אזרחי על צעירים ערבים בישראל. מתוך: י' ליון (עורך), שירות חובה או חובה לשרת? תרחישים של שירות אזרחי חובה בישראל. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

סולימני-אעידן, י' (2013). כישורי חיים, מיומנויות ומוכנות ליציאה לחיים עצמאיים של צעירים הבוגרים מכפרי נוער ובפנימיות בארץ: נייר עמדה. הפורום הציבורי - כפרי הנוער והפנימיות בישראל. אוחר מתוך: [קישור](#)

פוקס, ה' (2015). מצבם החברתי-כלכלי של צעירים בישראל. בתוך: וייס, א' וצ'רניחובסקי, ד', דו"ח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל (עמ' 121-157).

פסקל, ל' (2013). סיכום נתוני מאגר בוגרי מכינות הפועלות בתמיכת קרן אבי חי 2010-2013. קרן אבי חי ישראל: תחום מחקר, הערכה ומדידה. אוחר מתוך: [קישור](#)

צינמון, ר"ג (2018). "מי אני ומה אני רוצה להיות" - מבוגרים צעירים יוצרים עתיד אישי וחברתי. בתוך: ח', בוני-נוח, ש' נתן וס' בן-רפאל גלנטי (עורכים), צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח (עמ' 292-302). תל אביב: רכסים.

קוליק, ל' ובנימין, ב' (2014). "מפתח לתעסוקה": אבחון מיומנויות רכות לקידום תעסוקת צעירים - קרן גנדיר. אוחר מתוך: [קישור](#)

קלינר קיסר, נ' ורומנוב, ד' (2018). איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית: מבט השוואתי. ירושלים: המכון החרדי למחקר מדיניות.

קריל, ז' ועמרייה, נ' (2019). חסמים להשתלבות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה. משרד האוצר: אגף הכלכלן הראשי.

רגב, א' (2014). השכלה ותעסוקה במגזר החרדי. מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

רודיך-כהן, א' ושפרמן, ק"ת (2015). צעירים חרדים וצעירים ערבים סקירת סוגיית הצעירים במגזר הערבי והחרדי בישראל. מידות, התשע"ה.

שיין, ש' (2018). מעורבות אזרחית והתנדבות כמנוע צמיחה תעסוקתי וכלכלי והון וחברתי בקרב צעירים. בתוך: ח', בוני-נוח, ש' נתן וס' בן-רפאל גלנטי, צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח (עמ' 292-302). תל אביב: רכסים.

תוכנית אופק, תקנה תקציבית 24-14-60 (2020). אוחר מתוך: [קישור](#)

Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist* 55(5), 469-480.

Crawford, C. & Cribb, J. (2012). *Gap year takers: uptake, trends and long-term outcomes*. England, Department for Education. Retrieved from: [Link](#)

Freedman, M. (July 14th, 2011). *A Gap Year for Grown-ups*. Harvard Business Review. Retrieved from: [Link](#)

Gap Year Association (GYA) (2020). *What is a Gap Year?* Retrieved from: [Link](#)

Lonely Planet (2003). *The Gap Yearbook*. (London: Lonely Planet Int.)

Martin, A. J. (2010). Should Students Have a Gap Year? Motivation and Performance Factors Relevant to Time Out After Completing School. *Journal of Educational Psychology*, 102(3), 561-576.

Rich, K. & Serri, N. (2009). *Do Religiosity and Gender Predict Young Adults' Exploration and Stability?* Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Toronto.

Simpson, K. (2003). *Dropping Out or Signing Up? The Professionalism of Youth Travel (Paper presented at the Association of American Geographers Annual Convention)*. New Orleans, USA: March.

